

Π. Μπουκάλας & Σ. Α. Μοσχονάς, επιμ., *Δημοσιογραφία και γλώσσα (Πρακτικά συνεδρίου, 15-16 Απριλίου 2000)*, Αθήνα: Μορφωτικό Ίδρυμα της Ενώσεως Συντακτών Ημερησίων Εφημερίδων Αθηνών, 2001, σσ. 85-16

Σπύρος Μοσχονάς

Δημοσιεύματα του Τύπου για τη γλώσσα*

Γλωσσικά ζητήματα απασχολούν τον ελληνικό Τύπο αδιάλειπτα, ολόκληρη τη μεταπολιτευτική περίοδο. Ορισμένα μάλιστα εκδηλώνονται περιοδικά με την ένταση «ηθικών πανικών». Στην ανακοίνωση αυτή θα αναφερθούμε

- α) στα σημαντικότερα χαρακτηριστικά των περιόδων έξαρσης των δημοσιευμάτων για τη γλώσσα και
- β) σ' ένα πρόσφατο δείγμα δημοσιογραφικής «καθημερινότητας», μια περίοδο δηλαδή κατά την οποία δεν υφίσταται μείζον «γλωσσικό ζήτημα».

Συνεξετάζοντας και αντιπαραβάλλοντας περιόδους έξαρσης και περιόδους ύφεσης των σχετικών δημοσιευμάτων, μπορούμε να σχηματίσουμε πληρέστερη εικόνα των απόψεων του Τύπου για τη γλώσσα, την ελληνική ή τη γλώσσα εν γένει.

Οι απόψεις αυτές – είναι διαπιστωμένο – έχουν έντονα ιδεοληπτικό χαρακτήρα και ακολουθούν πλατιά διαδεδομένες πολιτισμικές συμβάσεις σχετικά με τη φύση της ελληνικής γλώσσας ή και της γλώσσας εν γένει. Ο Τύπος όμως αξιοποιεί αυτές τις σχεδόν *αχρονικές* συμβάσεις ως αντιληπτικά σχήματα για να κάνει τη δουλειά του, να θέτει δηλαδή *επίκαιρα, ιστορικά, γλωσσικά ζητήματα*, όπως το ζήτημα της διαμόρφωσης και καθιέρωσης «κοινής νεοελληνικής» γλώσσας ή, πιο πρόσφατα, της ελληνικής σε σχέση με αλλόγλωσσους και άλλες γλώσσες. Θα πρέπει λοιπόν να δούμε τα γενικά σχήματα σε συνάρτηση με ειδικές περιπτώσεις, [86] τις καθολικές συμβάσεις σε σχέση με τα ιστορικά ζητήματα που μπορούν να ανακινήσουν.¹

* Η έρευνα αυτή χρηματοδοτήθηκε εν μέρει από τον Ε.Λ.Κ.Ε. του Πανεπιστημίου Αθηνών (κ.α. προγράμματος 70/4/4131)

¹ Λίγες είναι οι μελέτες δημοσιευμάτων του ελληνικού Τύπου για τη γλώσσα. Οι Ρ. Δελβερούδη και Σ. Μοσχονάς μελετούν δείγμα δημοσιευμάτων σε εφημερίδες μεγάλης κυκλοφορίας προκειμένου να εξακριβώσουν από ποιους, σύμφωνα με ποια πρότυπα και με ποια συλλογιστικά σχήματα εκφράζεται η νοοτροπία του γλωσσικού καθαρισμού ("Ο καθαρισμός της γλώσσας και η γλώσσα του καθαρισμού").

1. Τα δημοσιεύματα

Όταν ο ελληνικός Τύπος γράφει για τη γλώσσα, αυτό συμβαίνει:

- A. στο πλαίσιο μιας παρατεινόμενης δημοσιογραφικής ρουτίνας η οποία περιλαμβάνει, λ.χ., τακτικές διορθωτικές στήλες – εξ' ορισμού ανεπίκαιρες – μαζί με επικαιρικά ρεπορτάζ.
- B. Ο Τύπος όμως ασχολείται με γλωσσικά ζητήματα (ή τα δημιουργεί) σύμφωνα με ένα πολύ πιο επικεντρωμένο επικοινωνιακό πρότυπο· γλωσσικά ζητήματα εντάσσονται συχνά στο πλαίσιο μιας «εκστρατείας», μιας «σταυροφορίας» ή «διαμάχης», η οποία έχει το χαρακτήρα γενικευμένης επικοινωνιακής κίνησης που δημιουργεί «ηθικό πανικό».

Ας δούμε πρώτα τη δεύτερη περίπτωση, του «ηθικού πανικού». [87]

1.1 Ηθικοί πανικοί

Υπάρχουν γλωσσικές υποθέσεις που φαίνεται να πυροδοτούν το ενδιαφέρον του Τύπου και του κοινού, οπότε και παρατηρείται σε όλες τις εφημερίδες έξαρση των δημοσιευμάτων για τη γλώσσα, ένταση, διάρκεια, πρωτοσέλιδα, συμμετοχή της «πνευματικής ελίτ», επιστολογραφία. Σας θυμίζω ορισμένα τέτοια θέματα: το *Λεξικό Μπαμπινιώτη* (λήμμα «Βούλγαρος»), η πρόταση Λαμασούρ, η διδασκαλία των αρχαίων και η επαναφορά τους («παλαιότερες μορφές της γλώσσας μας»), η «ευδοκίμηση» και η «αρωγή», η καθιέρωση του μονοτονικού, η καθιέρωση της δημοτικής κ.ά.

Σύγχρονα θέματα 62 (1997), 79-91). Οι Γ. Ανδρουτσόπουλος και Α. Ιορδανίδου εξετάζουν ειδικότερα πώς αντιμετωπίζει ο Τύπος τη «γλώσσα των νέων» – ένα από τα πολλά ζητήματα που απασχόλησαν μεταπολιτευτικά τον ελληνικό Τύπο («Ήθρανε τη γλώσσα στο ... κρανίο»: Στάσεις των ΜΜΕ απέναντι στη γλώσσα των νέων», *Ελληνική Γλωσσολογία* '97: *Πρακτικά του Γ' Διεθνούς Γλωσσολογικού Συνεδρίου για την Ελληνική Γλώσσα*, επιμ. Α. Μόζερ, Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα, 1999, 586-595). Η Μ. Καρυολαΐμου ασχολείται με τα γλωσσικά ζητήματα που απασχολούν τον κυπριακό Τύπο (*La communauté sociolinguistique Chypriote Grecque*, διδακτορική διατριβή, Université Paris V - René Descartes, 1994, κεφ. 5: «Λαϊκή γλωσσολογία στα μέσα μαζικής ενημέρωσης», στον παρόντα τόμο). Βεβαίως, δεν λείπουν μελέτες αρχαιακού υλικού από τον Τύπο για την παρουσίαση ιστορικών ζητημάτων· πολύ πρόσφατη είναι η εξαιρετική μελέτη του Τ. Κωστόπουλου για τη γλωσσική πολιτική αφομοίωσης των σλαβόφωνων (*Η απαγορευμένη γλώσσα: Κρατική καταστολή των σλαβικών διαλέκτων στην Ελληνική Μακεδονία*. Αθήνα: Μαύρη Λίστα, 2000).

Για γενικές μελέτες, εύκολα διαθέσιμες, που τονίζουν την καθολική διάσταση των μεταγλωσσικών αντιλήψεων, βλ. Laurie Bauer & Peter Trudgill, *Language Myths*, Penguin Books, 1998· Ronald Wardhaugh, *Proper English: Myths and Misunderstandings about Language*, Oxford: Blackwell, 1999· Marina Yaguello, *Catalogue des idées reçues sur la langue*, Paris: Seuil, 1988.

Θα επισημάνω τα σημαντικότερα χαρακτηριστικά των δημοσιευμάτων του Τύπου για τις υποθέσεις αυτές, συμπληρώνοντας, όπου είναι αναγκαίο, το πρότυπο περιγραφής που μας προτείνουν (επι)κοινωνιολόγοι όπως ο Stanley Cohen και γλωσσολόγοι όπως η Deborah Cameron.²

1. Στην αρχή, κάποιο γλωσσικό ζήτημα γίνεται αντιληπτό ως απειλή στις ηθικές αξίες και τα κοινωνικά ή εθνικά συμφέροντα και φρονήματα. Π.χ. η γαλλική πρόταση («πρόταση Λαμασούρ») για μείωση των γλωσσών εργασίας στα όργανα της Ε.Ε., με την οποία θ' αποκλειόταν η ελληνική, θεωρείται ότι προσβάλλει το «πνεύμα» και την «ανωτερότητα» της γλώσσας μας (Δεκ. 94-Ιαν. 95). Ομοίως, το λήμμα «Βούλγαρος» στο *Λεξικό Μπαμπινιώτη* θεωρείται «αντεθνική ενέργεια» που «διχάζει το έθνος» (Μάιος 98 κ.ε.).³
2. Ο δημοσιογραφικός τρόπος παρουσίασης της «απειλής» είναι υπεραπλουστευτικός· οπωσδήποτε, η αφορμή υστερεί σε σχέση με τον σάλο που προκαλεί. Π.χ. για την πρόταση Λαμασούρ οι εφημερίδες γράφουν αδιακρίτως για «κατάργηση της ελληνικής γλώσσας στην Ε.Ε.» (π.χ. *Το Βήμα* 1-1-95, σ. Α10). Για το *Λεξικό [88]* Μπαμπινιώτη, οι εφημερίδες της Θεσσαλονίκης μιλάνε για «νέα αυθαιρεσία του κράτους των Αθηνών» (*Μακεδονία* 26-5-98, σ. 1: «Επικίνδυνοι οι νέοι 'Βουλγαροκτόνοι': Αθηναϊκές αυθαιρεσίες και αδικίες προκαλούν οργή στο Βορρά»). Με αφορμή τις λέξεις 'ευδοκίμηση' και 'αρωγή' (Καλοκαίρι 1985) καθιερώνεται το ιδεολόγημα της «λεξιπενίας των νέων» – κ.ο.κ.
3. Τα δημοσιεύματα έχουν ηθικολογικό χαρακτήρα. Έτσι, με αφορμή το *Λεξικό Μπαμπινιώτη*, γράφει η εφημερίδα *Σπορ του Βορρά*, 23-5-98, σ. 16: «σαπίλα κράτους, αγυρτία πανεπιστημιακών, θράσος, τυχοδιωκτισμός, αθηναϊκή σιχασιά, τι να πρωτοδεί και να πρωτοκρίνει κανείς στο νέο κακούργημα σε βάρος της Μακεδονίας»· σχετικά με την πρόταση Λαμασούρ, ο Ρ. Αποστολίδης έγραφε στην *Ελευ-*

² Ο όρος 'ηθικός πανικός' αποδίδεται στον εγκληματολόγο Jock Young. Τον καθιερώνει ο κοινωνιολόγος Stanley Cohen, ο οποίος στο βιβλίο του *Folk Devils and Moral Panics: The Creation of the Mods and Rockers*, Oxford: Martin Robertson, ²1980 (α' έκδ. 1972) μελετά την αντίδραση των Μέσων στους καυγάδες μεταξύ νεολαιίστικων ομάδων, των Mods και των Rockers, στη Βρετανία της δεκαετίας του '60. Ιδιαίτερα κατατοπιστικό είναι το βιβλίο του Kenneth Thompson *Moral Panics*, London: Routledge, 1998. Η γλωσσολόγος Deborah Cameron στο βιβλίο της *Verbal Hygiene*, London: Routledge, 1995, κεφ. 3, αναλύει το ενδιαφέρον του Τύπου για γραμματικά ζητήματα με όρους ηθικού πανικού.

³ Βλ. Τ. Χριστίδη, «Βαρύ έλλειμμα κοινωνικής ανοχής» και Σ. Μοσχονά, «Η ύβρις και η καταγραφή της», *Η Καθημερινή* 31-5-1998.

θεροτυπία, 30-12-94, σ. 16: «Να μη φωνάζουμε τώρα. Είναι αργά. Εμείς οι ίδιοι δεν καταργήσαμε απ' όλη μας την 'παιδεία' τα αρχαία ελληνικά; Εμείς δεν ξεπέφτουμε ολοένα στη μόρφωση, την καλλιέργεια, το πνεύμα, τη συνείδηση, την επιστήμη, τη λογοτεχνία, τη σκέψη; Εμείς, και οι 'πάνω' μας και οι 'κάτω', δεν έχουμε τάξει στη ζωή μας γι' 'ανώτατα' τα 'κατώτερα'; Τα λεφτά, την καλοπέραση, τη μη δουλειά, τη μη ποιότητα - σε τίποτα!». Αν ο ηθικός πανικός που προκαλείται διά του Τύπου δεν είναι παρά η ενεργοποίηση των συντηρητικών αντανακλαστικών της κοινωνίας μας, θα πρέπει τότε να θεωρήσουμε ότι μερικά από τα συντηρητικότερα αντανακλαστικά έχουν να κάνουν με την ίδια τη γλώσσα.

4. Ας σημειωθεί επίσης ότι *τα σχετικά δημοσιεύματα είναι «πολεμικά», «στρατευμένα»*. Οι συντάκτες τους κατασκευάζουν «εχθρούς», συσπειρώνονται και συσπειρώνουν, «δίνουν μάχες» με όπλα *πολεμικές μεταφορές, σχήματα λόγου* δηλαδή (π.χ. *Η Καθημερινή* 30-12-94, σ. 1: «Σε θέση μάχης για τη γλώσσα»). Η λογική των δημοσιευμάτων είναι έντονα *διχαστική*. Οι επιφυλλιδογράφοι και οι επιστολογράφοι συχνά δίνουν την εντύπωση ότι γράφουν όχι για να επιχειρηματολογήσουν αλλά για να συνταχθούν με τη μία ή την άλλη γνώμη (για παράδειγμα, η ελεύθερη στήλη «Αρχαία Ελληνικά – Διάλογος» στην *Ελευθεροτυπία*, 1987, γρήγορα εκφυλίστηκε σ' ένα είδος δημοψηφίσματος). Αντίθετα με άλλα είδη επιφυλλιδογραφίας, στα ζητήματα αυτά δεν ενδιαφέρει τόσο η πρωτοτυπία των απόψεων και των επιχειρημάτων όσο η δημόσια αναγνώρισή τους ως απόψεων και επιχειρημάτων της μιας ή της άλλης πλευράς. Πρόκειται, θα λέγαμε, για ψηφοφορία διά βοής. **[89]**
5. Αυτός ο *διχαστικός και «αγωνιστικός» χαρακτήρας των δημοσιευμάτων επιβοηθά την τυποποίησή τους και συμβάλλει στην «αμοιβαία δέσμευση» όσων υποστηρίζουν ίδια άποψη και σκοπό*. Για τη δημιουργία της δέσμευσης αυτής καθοριστικός είναι ο ρόλος των διαφόρων «πνευματικών ελίτ», οι οποίες αναλαμβάνουν να *εκλογικεύουν* τις τρέχουσες αντιλήψεις για τη γλώσσα, να τις *νομιμοποιούν*, προσδίνοντας τους το κύρος που τους είναι απαραίτητο για να εξαπλωθούν σε ευρύτερα στρώματα, και να τις αντιπαραθέτουν, με τη ρητορική της πολεμικής, στις από-

ψεις άλλων ελίτ ή στις κινήσεις του εντοπισμένου εχθρού.⁴ Ταυτοχρόνως, «αναδυόμενα μέλη», διανοούμενοι και δημοσιογράφοι, προσπαθούν να αυτοπροσδιοριστούν ως μέλη της μιας ή της άλλης ελίτ μέσω της γλώσσας, με την υιοθέτηση δηλαδή των γλωσσικών απόψεων του ενός ή του άλλου «στρατοπέδου». Η όλη επικοινωνιακή κίνηση της «συστράτευσης» συντελείται μεταξύ ενός μικρού ή ευρύτερου κοινού και της ελίτ που έχει αναλάβει να το εκπροσωπήσει μπροστά στον ορατό ή αόρατο κίνδυνο – ο ρόλος των δημοσιογράφων στην κίνηση αυτή είναι κατεξοχήν διαμεσολαβητικός.

6. Βέβαια, *ο πανικός για γλωσσικά ζητήματα σταδιακά υποχωρεί, συνήθως με αντίδραση που καταδεικνύει την υπερβολή του, και, ασχέτως αν προκαλεί παροδικές ή μονιμότερες αλλαγές (λ.χ. νομοθετικές ρυθμίσεις), αργά ή γρήγορα ξεχνιέται. Αλλά, το γεγονός ακριβώς ότι ο ηθικός πανικός εκφυλίζεται, ξεχνιέται ή αντιμετωπίζεται αναδρομικά σαν μία ακόμα υπερβολή του Τύπου είναι και η προϋπόθεση για να ξαναδημιουργηθεί. Όπως θα φανεί αμέσως, στα περισσότερα καθημερινά δημοσιεύματα του Τύπου, στα ειδησεογραφικά ιδιαίτερα, λανθάνουν οι προϋποθέσεις για τη δημιουργία ενός νέου ηθικού πανικού· και συχνά αναγνωρίζουμε στα δημοσιεύματα αυτά την ανάμνηση ενός ηθικού πανικού, που όμως δεν μπορεί να ενεργοποιηθεί εκ νέου, αφού, εν τω μεταξύ, τα επικοινωνιακά «αντανακλαστικά» έχουν χαλαρώσει.*

Στο Παράρτημα περιγράφεται η περίπτωση του «ηθικού πανικού» που προκλήθηκε με αφορμή την πρόταση του Γάλλου υπουργού Αλέν Λαμασούρ για περιορισμό των γλωσσών εργασίας στα όργανα της Ε.Ε. Η πρόταση αυτή, τελικά, αποσύρθηκε – και λόγω των αντιστάσεων που [90] συνάντησε. Ο ελληνικός Τύπος περιστασιακά ασχολείται ακόμα με το «καθεστώς πενταγλωσσίας» στην Ε.Ε, πιστοποιώντας τη διάρκεια των αποκτημένων του αντανακλαστικών.

1.2 Δημοσιογραφική καθημερινότητα

Ας δούμε τώρα τα δημοσιεύματα του Τύπου για τη γλώσσα σε μια περίοδο «καθημερινότητας», δημοσιογραφικής ρουτίνας, ύφεσης.

⁴ Για τον νομιμοποιητικό ρόλο των διαφόρων ελίτ βλ. G. Thomas, *Linguistic Purism*, London: Longman, 1991, ιδιαίτερα κεφ. 6· πβ. Δελβερούδη & Μοσχονά, ό.π., σ. 82, καθώς και Σ. Μοσχονά «Σύγχρονες

1.2.1 Η συχνότητα των δημοσιευμάτων

Για να σχηματίσω και να σχηματίσετε ακριβέστερη εικόνα, έλεγξα τα δημοσιεύματα 72 εφημερίδων, ημερήσιων και εβδομαδιαίων, πρωινών και απογευματινών, του κέντρου και της επαρχίας, καθώς και τα δημοσιεύματα 100 περίπου εβδομαδιαίων, δεκαπενθήμερων ή μηνιαίων περιοδικών «ευρείας κυκλοφορίας» στη διάρκεια ενός τριμήνου, από 1-11-99 μέχρι και 31-1-00. Στο σύνολο των εντύπων, οι ημερήσιες πρωινές ή απογευματινές εφημερίδες είναι μόλις 31 (23, αν αφαιρέσουμε τις οικονομικές που σπανιότατα αρθρογραφούν για γλωσσικά ζητήματα). Η περίοδος που εξετάζουμε κρίνεται ποιοτικά ενδιαφέρουσα λόγω του συχνά απολογιστικού / αφιερωματικού χαρακτήρα των δημοσιευμάτων (που προκάλεσε η «αλλαγή της χιλιετίας»)⁵.

Μετά από μια δοκιμαστική απογραφική περίοδο (2^ο δεκαπενθήμερο [91] Οκτ. 99), καταγράφηκαν συνολικά 364 δημοσιεύματα.⁶ Έχουμε λοιπόν περίπου 4 δημοσιεύματα την ημέρα σε περίπου 170 έντυπα – σε πολύ λιγότερα στην πραγματικότητα, αφού τα περισσότερα από τα έντυπα που ελέγξαμε σπανίως αρθρογραφούν για γλωσσικά ζητήματα. Σε περιπτώσεις ηθικού πανικού τα δημοσιεύματα, ανάλογα με την «κρισιμότητα» του θέματος, είναι περίπου τόσα σε περιόδους πολύ μικρότερες (μιας-δυο βδομάδων). Από ποσοτική άποψη λοιπόν, η αναντιστοιχία μεταξύ περιπτώσεων ηθικού πανικού και περιπτώσεων καθημερινότητας και ρουτίνας είναι απόλυτη. (Δεν συμβαίνει το ίδιο από ποιοτική άποψη, όπως θα φανεί παρακάτω.)

μυθολογίες για τη γλώσσα», περ. *Ο Πολίτης* 70 (Νοέμβριος 1999), σσ. 57-61.

⁵ Από το ευρύ αυτό δείγμα αποκλείστηκαν περιοδικά και εφημερίδες με στενό «γλωσσο-ιδεολογικό» προσανατολισμό, όπως το περ. *Δαυλός* και η εφ. *Η γλώσσα μας* (μηνιαία εφ. του Ομίλου Πειραιώς για τη Διάδοση της Ελληνικής Γλώσσας). Στο δείγμα συνεξετάζονται και 30 τοπικές εφημερίδες – ως τοπικές θεωρούνται και οι εφημερίδες της Θεσσαλονίκης (*Αγγελιοφόρος*, *Ελληνικός Βορράς*, *Θεσσαλονίκη*, *Μακεδονία*). Σε περιοχές με δικό τους «γλωσσικό ζήτημα», όπως είναι οι περιοχές με ισχυρή παρουσία μειονοτήτων (Δυτ. Θράκη — Τουρκική-Πομακική —, Μακεδονία — Σλαβομακεδονική), είναι πολλά και ενδιαφέροντα τα σχετικά δημοσιεύματα.

Οπωσδήποτε δεν πρέπει να συγχέεται η γνώμη που εκφράζεται σε ορισμένες εφημερίδες με την «κοινή γνώμη»: ορισμένα δημοσιεύματα παράγουν και αναπαράγουν γλωσσική ιδεολογία που συχνά καταναλώνεται στους κόλπους μιας μικρής ομάδας, χωρίς σοβαρές επιπτώσεις στην κοινή γνώμη.

Οι Jan Blommaert & Jef Verschueren (“The Role of Language in European Nationalist Ideologies”, *Language Ideologies: Practice and Theory*, επιμ. Β. Β. Schieffelin, Κ. Α. Woolard, & Ρ. V. Kroskrity, Oxford: Oxford University Press, 1998, σσ. 190-191), τονίζουν την ανάγκη αντιπροσωπευτικότητας του αρχειακού υλικού που πρέπει α) να βασίζεται σε έντυπα με μεγάλη αναγνωσιμότητα που στοχεύουν σε διαφορετικά ακροατήρια, β) να περιλαμβάνει και τακτικές ειδησεογραφικές στήλες και άρθρα γνώμης, ώστε γ) να αναδεικνύεται το «άρρητο πλαίσιο αναφοράς, ο καθ’ υπόθεσιν κοινός κόσμος των δοξασιών».

⁶ Η καταγραφή δεν πρέπει να είχε απώλειες μεγαλύτερες του 15-20%, όπως προκύπτει από τα αποτελέσματα της συνέχισής της μέχρι και σήμερα, 20-11-2000, καθώς και από την ένταξη του δείγματος σε ευρύτερο αρχείο. Η αναλογική αύξηση των «συμπτωματικών αναφορών» – βλ. παρακάτω – είναι αποτέλεσμα μεγαλύτερης εξοικείωσης κατά την καταγραφή.

Γλωσσικά δημοσιεύματα, όπως είναι αναμενόμενο, εμφανίζονται σπάνια σε οικονομικές, επαρχιακές (ή τοπικές) εφημερίδες, σε περιοδικά ευρείας κυκλοφορίας, γυναικεία ή «λάιφ-στάιλ», καθώς και σε εφημερίδες ή περιοδικά ειδικής θεματογραφίας. Τα περισσότερα δημοσιεύματα (41%) εμφανίζονται σε τέσσερις καθημερινές εφημερίδες με μεγάλη πανελλήνια κυκλοφορία, και μ' αυτή τη σειρά: *Ελευθεροτυπία*, *Η Καθημερινή*, *Το Βήμα*, *Τα Νέα*. Η σειρά δεν μοιάζει σημαντική και, αν εξαιρέσουμε τις συμπτωματικές αναφορές, για τις οποίες περισσότερα στη συνέχεια, αλλάζει λίγο: *Ελευθεροτυπία*, *Τα Νέα*, *Το Βήμα*, *Η Καθημερινή*.

Η συχνότητα των δημοσιευμάτων επηρεάζεται μερικώς από τη διάθεση τακτικών στηλών για γλωσσικά θέματα (η *Ελευθεροτυπία* και η *Καθημερινή* δεν έχουν τακτικές γλωσσικές στήλες, ενώ η *Ραδιοτηλέοραση* έχει). Θα μπορούσαμε να συσχετίσουμε τη συχνότητα των δημοσιευμάτων με την κυκλοφορία των εφημερίδων.⁷ Θα μπορούσαμε όμως να τη συσχετίσουμε και με την πολυθεματικότητα των εφημερίδων ή και με την έκταση που καταλαμβάνουν σ' αυτές οι στήλες [92] πολιτισμού, όπου κυρίως εμφανίζονται τα γλωσσικά θέματα.

Αλλά θα ήμασταν πιο πιστοί στα δεδομένα μας αν υποθέταμε ότι «αυτό που κάνει τη διαφορά» είναι ακριβώς η συχνότητα των *συμπτωματικών αναφορών* σε γλωσσικά θέματα (εννοούμε ως συμπτωματικές τις εκτός θέματος αναφορές, που μοιάζουν να γίνονται «από σπόντα», σε συνεντεύξεις, στήλες πολιτισμού, άρθρα γνώμης, αλλά ακόμη και στη μη γλωσσική ειδησεογραφία: βλ. παρακάτω). Η αναγνώριση των συμπτωματικών αναφορών είναι εξαιρετικά δύσκολη, θα μπορούσε όμως να αποτελέσει έναν αξιόπιστο δείκτη για το πόσο «ψαγμένη» ή «υποψιασμένη» είναι μια εφημερίδα – οι συντάκτες της, δηλαδή – επί γλωσσικών θεμάτων. Οι συμπτωματικές αναφορές είναι δείκτης του «πνεύματος» μιας εφημερίδας, όχι της γλωσσικής της ύλης. Πράγματι, μόνο στον Πίνακα 1^α, όπου καταγράφονται οι διαπιστωμένες συμπτωματικές αναφορές, φαίνεται να υπάρχει κάποια ασυνέχεια ανάμεσα σε [93] εφημερίδες με με-

⁷ Σύμφωνα με τα στοιχεία της εφ. *Το Βήμα της Κυριακής* για την περίοδο από 29-10-1999 έως 3-2-2000, οι επτά πρώτες σε κυκλοφορία καθημερινές εφημερίδες του κέντρου ήταν *Τα Νέα* (20,8%), η *Ελευθεροτυπία* (14,5%), το *Έθνος* (9,6%), ο *Ελεύθερος Τύπος* (9%), η *Καθημερινή* (8,8%), η *Απογευματινή* (7,8%) και *Το Βήμα* (6,5%), ενώ οι τρεις πρώτες σε κυκλοφορία κυριακάτικες εφημερίδες είναι η *Κυριακάτικη Ελευθεροτυπία* (22,2%), *Το Βήμα της Κυριακής* (20,6%) και *Η Καθημερινή* (17,6%). Σε σχέση με τον αριθμό των φύλλων ανά ημέρα κυκλοφορίας, η σειρά των τεσσάρων πρώτων σε γλωσσικά δημοσιεύματα εφημερίδων είναι: *Τα Νέα* (20,8%), *Ελευθεροτυπία* (15,6%), *Η Καθημερινή* (9,4%), *Το Βήμα* (8,8%) – με συνολικό ποσοστό κυκλοφορίας μεγαλύτερο του 50% (στοιχεία για Αθήνα-Πειραιά).

γαλύτερη συχνότητα γλωσσικών δημοσιευμάτων και εφημερίδες με μικρότερη συχνότητα. Αφαιρώντας τις συμπτωματικές αναφορές (Πίνακας 1^β), η φθίνουσα σειρά παρουσιάζεται πιο ομαλή (ξεχωρίζει κάπως μόνο η *Ελευθεροτυπία*, που έχει και τα περισσότερα δημοσιεύματα).

Στους Πίνακες 1^α και 1^β καταγράφονται εφημερίδες και περιοδικά με τουλάχιστον ένα γλωσσικό δημοσίευμα το μήνα, κατά μ.ό. Καμία εφημερίδα δεν συγκεντρώνει περισσότερα από το 12-14% των δημοσιευμάτων. Το σύνολο των δημοσιευμάτων στις τέσσερις μεγάλης κυκλοφορίας εφημερίδες δεν ξεπερνά το 41%· αν μάλιστα αφαιρέσουμε τα «συμπτωματικά» δημοσιεύματα, δεν ξεπερνά το 35% (βλ. Πίνακα 1^β, όπου και η πιο ομοιόμορφη κατανομή).

Έχει κάποιο ενδιαφέρον ότι σε εφημερίδες του αναγνωρισμένα συντηρητικού χώρου εμφανίζεται μόλις το 20-25% των δημοσιευμάτων [94] (ανάλογα με το ποιες εφημερίδες θεωρεί κανείς «αναγνωρισμένα συντηρητικές»). Προτρέχοντας, θα λέγαμε ότι συντηρητικές απόψεις δεν εκφράζονται μόνο σε συντηρητικές εφημερίδες. Ελάχιστα είναι τα δημοσιεύματα στις εφημερίδες της Αριστεράς, στην *Αυγή* και το *Ριζοσπάστη* (4%) – και η θεματογραφία τους δεν φαίνεται συγκροτημένα διαφορετική.⁸

⁸ Βλ. όμως Παράρτημα, για μια ξεκάθαρη διαφοροποίηση της *Αυγής*, το πολυ-πολιτισμικό πρότυπο της οποίας προβάλλεται με αναφορές στα γλωσσικά δικαιώματα των μειονοτήτων (βλ. λ.χ. Ξ. «Καλές οι μειονότητες εκεί ... Παράδειγμα, ίσως, και για μας», *Η Αυγή* 8-12-99, και «'Επίσημη' γλώσσα τα γκρεκάνικα», *Η Αυγή* 9-12-99, σχετικά με νόμο της Ιταλικής Γερουσίας για την προστασία των μειονοτικών γλωσσών. Για το ίδιο θέμα πβ. «Η ελληνική γλώσσα στην Ιταλία», *Ελεύθερη Ωρα* 8-12-99, όπου η έμφαση αποκλειστικά στην προστασία της ελληνικής διαλέκτου.

ΕΦΗΜΕΡΙΔΑ	N (= 364)	(%)
ΕΛΕΥΘΕΡΟΤΥΠΙΑ	49	13,5
Η ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ	39	10,7
ΤΟ ΒΗΜΑ	31	8,5
ΤΑ ΝΕΑ	30	8,2
→ 40,9%		
ΕΣΤΙΑ	16	4,4
ΕΛΕΥΘΕΡΗ ΩΡΑ	14	3,8
ΑΚΡΟΠΟΛΙΣ	13	3,6
ΕΘΝΟΣ	13	3,6
ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ	13	3,6
ΑΔΕΣΜΕΥΤΟΣ (ΡΙΖΟΥ)	12	3,3
ΑΓΓΕΛΙΟΦΟΡΟΣ	9	2,5
ΑΠΟΓΕΥΜΑΤΙΝΗ	9	2,5
Η ΑΥΓΗ	9	2,5
ΑΔΕΣΜΕΥΤΟΣ (ΜΗΤΣΗ)	8	2,2
ΑΥΡΙΑΝΗ	6	1,6
ΡΑΔΙΟΤΗΛΕΟΡΑΣΗ	6	1,6
Η ΒΡΑΔΥΝΗ	5	1,4
ΕΛΕΥΘΕΡΟΣ ΤΥΠΟΣ	4	1
ΗΜΕΡΗΣΙΑ	4	1
Ο ΛΟΓΟΣ	4	1
ΠΟΛΙΤΙΚΑ ΘΕΜΑΤΑ	4	1
ΡΙΖΟΣΠΑΣΤΗΣ	4	1
ΝΑΥΤΕΜΠΟΡΙΚΗ	3	0,8
Η ΝΙΚΗ	3	0,8
→ 84,5%		

Πίνακας 1^α. Δημοσιεύματα ανά εφημερίδα

ΕΦΗΜΕΡΙΔΑ	N (= 284)	(%)
ΕΛΕΥΘΕΡΟΤΥΠΙΑ	35	12,3
ΤΑ ΝΕΑ	23	8,1
ΤΟ ΒΗΜΑ	21	7,4
Η ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ	18	6,3
ΕΣΤΙΑ	15	5,3
ΕΛΕΥΘΕΡΗ ΩΡΑ	13	4,6
ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ	12	4,2
ΑΚΡΟΠΟΛΙΣ	11	3,9
ΕΘΝΟΣ	11	3,9
ΑΔΕΣΜΕΥΤΟΣ (ΡΙΖΟΥ)	11	3,9
ΑΓΓΕΛΙΟΦΟΡΟΣ	9	3,2
ΑΠΟΓΕΥΜΑΤΙΝΗ	9	3,2
Η ΑΥΓΗ	7	2,5
ΑΔΕΣΜΕΥΤΟΣ (ΜΗΤΣΗ)	6	2,1
ΡΑΔΙΟΤΗΛΕΟΡΑΣΗ	6	2,1
ΑΥΡΙΑΝΗ	4	1,4
Η ΒΡΑΔΥΝΗ	4	1,4
ΕΛΕΥΘΕΡΟΣ ΤΥΠΟΣ	4	1,4
ΗΜΕΡΗΣΙΑ	4	1,4
ΠΟΛΙΤΙΚΑ ΘΕΜΑΤΑ	4	1,4
Ο ΛΟΓΟΣ	3	1,1
Η ΝΙΚΗ	3	1,1
ΡΙΖΟΣΠΑΣΤΗΣ	3	1,1
		→ 83,2%

Πίνακας 1^β. Δημοσιεύματα ανά εφημερίδα (εξαιρουμένων των συμπτωματικών αναφορών)

1.2.2 Οι κατηγορίες των δημοσιευμάτων

Τι είδους είναι τα δημοσιεύματα;

Κατά την ταξινόμηση υιοθετήθηκε ευρεία αντίληψη για το τι αποτελεί γλωσσικό δημοσίευμα. Κάθε είδους μεταγλωσσική αναφορά, ακόμα και συμπτωματική, κρίθηκε ενδιαφέρουσα και καταγράφηκε. (Βέβαια, όπως είπαμε, είναι δύσκολο να εντοπιστούν οι συμπτωματικές αναφορές και, για τον λόγο αυτό, όσες εντοπίστηκαν θεωρήθηκαν ξεχωριστή κατηγορία, ώστε να μας επιτρέπονται ακριβέστερες εκτιμήσεις για την πραγματική έκταση των δημοσιευμάτων.) Για την ταξινόμηση του υλικού χρησιμοποιήθηκαν οι ακόλουθες κατηγορίες:

- *Επιφυλλίδα* (ΕΠΙΦΥΛΛΙΔΑ). Η γλωσσική επιφυλλίδα αποτελεί, αναμφισβήτητα, ξεχωριστό είδος. Αφορά ειδική θεματολογία και επικαλείται δική της επιχειρηματολογία. Ασκείται από ασκημένους και ειδικούς συνεργάτες (Ε. Κριαράς, Γ. Μπαμπινιώτης, Δ. Ν. Μαρωνίτης κ.ά.). Έχει μεγάλη παράδοση και της αφιερώνονται τακτικές στήλες. Η *διορθωτική επιφυλλίδα* (διορθωτική στήλη) είναι η διαρκέστερη υποκατηγορία και είναι συνήθως τακτική (Γ. Η. Χάρης στα *Νέα*, «Γλωσσαμύντωρ» στη *Ραδιοτηλεόραση* κ.ά.· βέβαια, το διορθωτικό ρεπερτόριο αυτών των στηλών γρήγορα εξαντλείται και ο διαθέσιμος χώρος γεμίζει με γλωσσική ιδεολογία). Κριτήριο ιδιαιτερότητας της γλωσσικής επιφυλλίδας είναι επίσης ότι χαρακτηρίζεται από σχετική ανεξαρτησία ως προς το Μέσο· υπάρχουν, λ.χ., αντίστοιχα είδη τηλεοπτικών ή ραδιοφωνικών εκπομπών – *τηλεοπτικών / ραδιοφωνικών επιφυλλίδων*, θα τις λέγαμε –, όπως τα (εκδομένα) γλωσσικά «πεντάλεπτα» (Ε. Κριαρά, Δ. Λυπουρλή, Χρ. Τσολάκη). [95]
- *Σχόλιο* (ΣΧΟΛΙΟ). Το γλωσσικό σχόλιο αποτελεί και αυτό καταγραφή γνώμης, είναι όμως συντομότερο και επικαιρικό, γίνεται από συντάκτες μάλλον παρά συνεργάτες, είναι συχνότερα ανυπόγραφο. Συνήθως παρουσιάζει την είδηση μαζί με το αξιολογικό της περίγραμμα.⁹ Μπορεί πάντως να είναι τακτικό (όπως η εύστοχα

⁹ Βλ. λ.χ. το σχόλιο του *Ριζοσπάστη*, 21-1-00, «'Πάπαλα' η ελληνική γλώσσα»: «Ο πολύς εκσυγχρονισμός εξαφανίζει ακόμα και την ελληνική γλώσσα. Οι αθεόφοβοι εκσυγχρονιστές κυβερνήτες μας συνέταξαν το επικαιροποιημένο πρόγραμμα σύγκλισης, που υπέβαλαν στην ΕΕ μόνο στην αγγλική γλώσσα: όταν εκπρόσωποι του ΚΚΕ, αλλά και άλλων κομμάτων ζήτησαν ένα αντίγραφο του προγράμματος, για να το μελετήσουν, έκπληκτοι πληροφορήθηκαν ότι το πρόγραμμα σύγκλισης γράφτηκε μόνο στα αγγλικά και δεν υπάρχει αντίστοιχο ελληνικό κείμενο! § Είπαμε, ευρωλογουρισμός και ευρωλαγνεία, αλλά όχι και μέχρι του σημείου να εξοβελιστεί η ελληνική γλώσσα από τα επίσημα κείμενα του

προσχηματική στήλη «Τι σημαίνει» του Π. Αλεξιάδη στον *Αδέσμευτο [Ρίζου]* ή η στήλη «Μαργαριτάρια» στο *Έθνος – περίπτωση διορθωτικού σχολίου*).

- *Έρευνα/Ρεπορτάζ* συντακτών (ΕΡΕΥΝΑ). Μεταξύ άλλων, το ρεπορτάζ διακρίνεται από το συνδυασμό ειδών (έκθεση, συνέντευξη, δελτίο, καταγραφή γνώμης).¹⁰ Υποκατηγορία αποτελεί η *ιστορική έρευνα*, συνήθως στο πλαίσιο κάποιου αφιερώματος.¹¹ Καταγράψαμε ως έρευνες και τις *παρουσιάσεις* ερευνών, δηλ. ρεπορτάζ για κάποια έρευνα, ψευτοέρευνα ή ερευνητικό πρόγραμμα, του οποίου γίνεται έτσι δημόσια παρουσίαση,¹² την κάλυψη κάποιου συνεδρίου με αντικείμενο (ευθέως ή εμμέσως) «γλωσσικό»,¹³ καθώς και τις [96] «αναμεταδόσεις» και «προσαρμογές» από έρευνες/ρεπορτάζ του ξένου Τύπου.¹⁴ Εννοείται ότι ορισμένες παρουσιάσεις εκδηλώσεων θα μπορούσαν να ενταχθούν και στην επόμενη κατηγορία.
- *Ειδησεογραφία* (ΕΙΔΗΣΗ). Δεν μπορεί να προσδιοριστεί αναλυτικά και εκ των προτέρων το τι ακριβώς αποτελεί «γλωσσική είδηση». Κάποτε δεν είναι καν εντοπίσιμη η εξωτερική, «πραγματική» αφορμή. Η «είδηση» κρίνεται και από την ταυτόχρονη καταγραφή της σε διαφορετικές εφημερίδες, που όμως συχνά διαφέρουν ως προς τις καταγραφές τους – που σημαίνει ότι υπάρχουν ενδιαφέροντες μηχανι-

ελληνικού κράτους. Ύστερα λένε ότι έχει άδικο ο Πάγκαλος, που λέει ότι στο υπουργείο Εξωτερικών η επίσημη γλώσσα είναι τα αγγλικά.»

¹⁰ Βλ. λ.χ. Ν. Τρίγκα, «Ωρα μηδέν για την ελληνόγλωσση παιδεία των ομογενών εξωτερικού», *Το Βήμα* 8-12-99.

¹¹ Βλ. λ.χ. Θ. Αντωνόπουλου, «Η δίκη των τόνων και του πνεύματος», *Τα Νέα* 30-11-99 (σχετικά με τη «δίκη των τόνων»): Ρ. Σταυρίδη-Πατρικίου, «Μανόλης Τριανταφυλλίδης: Διανοούμενος και αγωνιστής του κινήματος της Δημοτικής», *Τα Νέα* 30-12-99· βλ. και σημ. 40.

¹² Βλ. π.χ. Ν. Καράμπαση, «Σπάνε τα στεγανά του αναλφαριθμητισμού στη Θράκη», *Ημερησία*, 22-1-00, με συνεντεύξεις υπευθύνων του προγράμματος «Εκπαίδευση Μουσουλμανοπαίδων»· «Έλληνας διάβασε τη Γραμμική Α'», *Ελευθεροτυπία* 1/2-1-00, με συνέντευξη του «αποκρυπτογράφου». Σύγκρινε: «Οι μαθητές Δημοτικού δεν ξέρουν γραφή και ανάγνωση», *Απογευματινή* 26-1-00· «Μαθητές 'στουρνάρια' στη Β. Ελλάδα», *Αυριανή* 26-1-00· «Με γλωσσικό πρόβλημα μεγάλο ποσοστό μαθητών του Δημοτικού», *Το Βήμα* 27-1-00· «Τι δεν μαθαίνουν οι μαθητές», *Η Καθημερινή* 27-1-00· κ.ά. (δημοσιεύματα σχετικά με έρευνα του Τμήματος Ψυχολογίας του Α.Π.Θ. για τα «γλωσσικά προβλήματα» μαθητών του Δημοτικού σχολείου).

¹³ Τις *αναγγελίες* συνεδρίων κ.ά. εκδηλώσεων τις εντάσσουμε σε ξεχωριστή κατηγορία· βλ. παρακάτω. Συνήθως «καλύπτονται» τα συμπεράσματα ενός συνεδρίου ή οι εναρκτήριες ομιλίες· σύγκρινε: «Νεολαία Αποδήμων – Δυσκολίες στη διατήρηση της ελληνικής γλώσσας», *Αγγελιοφόρος [Θεσσαλονίκης]* 4-12-99, και Ε.Τ. «Κλειδί η διατήρηση της ελληνικής γλώσσας», *Ελληνικός Βορράς* 6-12-99, για συνέδριο της νεολαίας του ΣΑΕ· «Οι παγκόσμιοι Έλληνες είναι πηγή», *Αυριανή* 6-12-99, βασισμένο στην ομιλία στο συνέδριο αυτό της υπ. Βάσως Παπανδρέου· «Ορατοί κίνδυνοι για την ελληνική γλώσσα», *Εστία* 6-12-99, «Μην καταργούμε την ελληνική γλώσσα», *Καρφί* 7-12-99 [σχόλιο], με διαπιστώσεις από το παραπάνω συνέδριο του κ. Η. Νεοφυτίδη, προέδρου του Κέντρου Μακεδονικών Σπουδών της Νέας Υόρκης.

¹⁴ Βλ. π.χ. «Πόλεμος γλωσσών», *Επενδυτής* 11-12-99· πβ. D. Crystal, «Θανατική ποινή για δύο γλώσσες κάθε μήνα», *Η Καθημερινή*, 21-11-99 (αναδημοσίευση από *Guardian*)· πβ. σχετικό σχόλιο του Π. Μανταίου, «Γλώσσες εν κινδύνω ...», *Ελευθεροτυπία* 26-11-99.

σμοί επιλογής (βλ. παραδείγματα πιο κάτω). Η ειδησεογραφική αφορμή μπορεί, βεβαίως, να είναι κατασκευασμένη. Κειμενική ένδειξη της γλωσσικής είδησης αποτελεί η καταχώρισή της σε ειδησεογραφικές στήλες. Ειδική υποκατηγορία αποτελούν οι *αναγγελίες*, που χαρακτηρίζονται από θεματική ειδίκευση και προδρομική μάλλον παρά αναδρομική αναφορά.

- *Αναγγελία* (ΑΝΑΓΓΕΛΙΑ). Πρόκειται για αναγγελίες εκδηλώσεων (π.χ. μιας διάλεξης με γλωσσικό θέμα, ενός συνεδρίου, κάποιας δραστηριότητας γλωσσικού συλλόγου, δημόσιων παρουσιάσεων βιβλίων κ.λπ.).¹⁵ Οι αναγγελίες συνεδρίων σπανίως ακολουθούνται από ρεπορτάζ (αναγγέλλεται δηλαδή η έναρξη ενός συνεδρίου, αλλά δεν καλύπτονται οι εκδηλώσεις του).
- *Βιβλιοκριτική/βιβλιοπαρουσίαση* (ΒΙΒΛΙΟ). Εννοούμε την ενυπόγραφη κριτική/παρουσίαση βιβλίου με γλωσσική θεματολογία. Ενίοτε η παρουσίαση αυτή δεν γίνεται στις προγραμματισμένες στήλες βιβλίου, είναι ανυπόγραφη και συμπίπτει με τη δημοσίευση του βιβλίου (δηλαδή με την αποστολή Δελτίου Τύπου). Δεν θα [97] εξετάσουμε εδώ το μεταφυσικό ερώτημα διάκρισης των σχετικών δημοσιευμάτων σε «παρουσιάσεις», «κριτικές» και «διαφημίσεις».¹⁶
- *Συνέντευξη* (ΣΥΝΕΝΤΕΥΞΗ). Στην κατηγορία αυτή εντάσσονται συνεντεύξεις γλωσσολόγων, γενικώς ασχολουμένων περί τη γλώσσα ή συνεντεύξεις επί γλωσσικού θέματος.¹⁷ Τα ρεπορτάζ (βλ. παραπάνω) συχνά περιέχουν «τοποθετήσεις» (δηλαδή αποσπάσματα συνεντεύξεων) από «ειδικούς» και «αρμοδίους», που εκθέτουν συνοπτικά τη γνώμη τους για ζήτημα που θέτει ο συντάκτης. Σε συνεντεύξεις με «ανθρώπους του πνεύματος» (επί οιοδήποτε θέματος) είναι συχνές οι *σμπωματικές αναφορές* σε γλωσσικά θέματα (βλ. παρακάτω).

¹⁵ Βλ. λ.χ. «Κλήρωση λαχνών του Ομίλου για τη Διεθνοποίηση της Ελληνικής Γλώσσας», *Ταχυδρόμος Καβάλας* 31-1-00.

¹⁶ Για τη βιβλιοκριτική στον ελληνικό Τύπο, βλ. Δ. Μανιφάβα, *Η κάλυψη του βιβλίου από τον Τύπο*, Αθήνα: Εθνικό Κέντρο Βιβλίου-Παρατηρητήριο Βιβλίου, 1999. Την περίοδο που εξετάζουμε οι περισσότερες αναφορές (14, 41%) σε γλωσσολογικό βιβλίο γίνονται στην *Ιστορία της ελληνικής γλώσσας*, επιμ. Μ. Κοπιδάκη Αθήνα: ΕΛΙΑ, του οποίου η έκδοση συνδυάστηκε με υπερεπίσημη δημόσια παρουσίαση (ΑΝΑΓΓΕΛΙΑ) (βλ. «Ιστορία της γλώσσας για όλους», *Τα Νέα* 10-12-99, όπου και κατάλογος των παρευρεθέντων επισήμων)· για μια καθαρή περίπτωση βιβλιοκριτικής βλ. Χ. Καμπουρίδη, «Γλώσσα, εικόνα, σημειολογία»· σύγκρινε με Α. Καρατζαφέρη, «Ταξιδεύοντας με την ελληνική γλώσσα», *Ελεύθερος Τύπος* 17-1-2000.

¹⁷ Ο τελευταίος από τους τρεις προσδιορισμούς είναι και ο ακριβέστερος· βλ. λ.χ. συνέντευξη του «δημοσιολόγου» Ιωάννη Σιώρη, «Ο ... πολιτικός βιασμός της γλώσσας και ένας ... ανενεργός νόμος», *Ελεύθερη Ώρα*, 31-12-99, σσ. 3, 7, 19.

- *Επιστολή* (ΕΠΙΣΤΟΛΗ). Η επισήμανση γλωσσικών λαθών είναι αγαπημένο χόμπι των επιστολογράφων.¹⁸ Οι «διορθωτικές» επιστολές [98] αφορούν τον δημοσιογραφικό λόγο κυρίως στα ηλεκτρονικά μέσα.¹⁹ Συνηθισμένες είναι πάντως και οι «γενικές επιστολές» («εκθέσεις ιδεών» με θέματα την «ανωτερότητα»-«πνευματικότητα» της ελληνικής, «απειλές» για τη γλώσσα μας κ.λπ.).²⁰
- *Συμπωματική αναφορά* (ΑΝΑΦΟΡΑ). Ως συμπωματική θεωρήθηκε οποιαδήποτε μεταγλωσσική αναφορά «εκτός πλαισίου», δηλ. σε δημοσιεύματα που δεν έχουν αυστηρά γλωσσικό θέμα.²¹ Τέτοιου τύπου «συμπωματικές αναφορές» είναι συχνές σε δημοσιεύματα που αφορούν στην πρωτότυπη γλώσσα της λογοτεχνίας, σε αξιολογήσεις μεταφράσεων κ.λπ. (λ.χ. σε βιβλιοκριτικές),²² σε δημοσιεύματα σχετικά με τη συγκρότηση του ελληνικού πολιτισμού,²³ σε συνεντεύξεις²⁴ κ.α. Η

¹⁸ Βλ. την επιστολή του Π. Σιαπίκη ή Σιάπικα, που περνάει σε διάφορες εφημερίδες (*Ελευθεροτυπία* 1-12-99, «Λάθη στη γλώσσα»· *Τα Νέα* 4-12-99, «Γλωσσική πρόταση», *Τύπος της Κυριακής* 5-12-99 «Περί ... ετυμολογίας»)- στην επιστολή προτείνονται αντικαταστάσεις όπως «ευρωποβουλευτής» αντί «ευρωβουλευτής», «ευρωπαϊκός» αντί «ευρωπαϊκός» κ.ά.

¹⁹ Βλ. λ.χ. Μ. Κουβάτσου, «Η γλώσσα μας», *Ελευθεροτυπία* 15-12-99.

²⁰ Βλ. λ.χ. Β. Ν. Κρεμμύδα, «Η αιώνια ελληνική γλώσσα», *Η Καθημερινή* 2-11-99. Καταγράψαμε ως επιστολές και όχι ως έρευνες/ρεπορτάζ τις απαντήσεις αναγνωστών σε ερωτήματα «Στήλης Αναγνωστών», λ.χ. τις απαντήσεις στο ερώτημα της εφ. *Μακεδονία* για το αν κινδυνεύει η ελληνική γλώσσα (βλ. ενδεικτικά επιστολές Θ. Σαντά, 11-1-00, και Αλκ. Εξιόγλου, 13-1-00, που αποδεικνύουν ότι το ερώτημα προϋποθέτει την απάντηση). Πολλές οι επιστολές σε περίοδο ηθικού πανικού, αισθητά λιγότερες σε περιόδους «γλωσσικής καθημερινότητας»· βλ. Παράρτημα.

Την επιστολογραφία για τη γλώσσα την αξιοποιήσαμε εκτενώς στην εργασία μας «Ο καθαρισμός της γλώσσας και η γλώσσα του καθαρισμού», *ό.π.*, σαν δείγμα λόγου ενδεικτικού της παρουσίας ενός «μικρού κοινού» που πλαισιώνει και απηχεί τις απόψεις της γλωσσικής ελίτ. Διαπιστώναμε εκεί ότι όσο μακρύτερα από την ομάδα της ελίτ ανηχεί μια γνώμη, τόσο πιο στερεότυπη γίνεται· βλ. Παράρτημα.

²¹ Λ.χ. με αφορμή τη θεατροποίηση της «Ψυχολογίας Συριανού συζύγου» του Ε. Ροϊδή, παινεύεται η «μαγεία» της καθαρεύουσας (Ε. Μαρίνου, «Ζηλεύοντας στην καθαρεύουσα», *Κυριακάτικη Ελευθεροτυπία* 9-1-00· Μ. Χρηστίδη, «Στη μαγεία της ελληνικής γλώσσας», *Ελευθεροτυπία* 29-1-00). Με αφορμή ληστεία σε γραφείο δικηγόρων, σχολιάζεται η ανορθογραφία της ταμπέλας «Κλειστό λόγο ληστείας» («Ανορθόγραφοι δικηγόροι», *Φως των Σπορ*, 15-1-00). Σε ειρωνικό σχόλιο για τη λέξη «πλανητάρχης» εκφράζεται η πεποίθηση ότι «η ελληνική γλώσσα είναι η πιο εύπλαστη του κόσμου» (Θ. Ν. Χατζηγώγου, «Planitarchis», *Ελεύθερη Ωρα* 11-12-99)· σε ρεπορτάζ για τις «Καινοτομίες στη Σύνοδο της Βουλής των Εφήβων», *Το Βήμα* 14-1-00, γίνεται συμπωματική αναφορά στο ότι «πολλοί μαθητές εκφράζουν έντονη ανησυχία για ... τη συρρίκνωση της ελληνικής γλώσσας»· κ.ο.κ.

²² Βλ. λ.χ. Π. Μπουκάλα, «Με πρώτη ύλη την ιστορία», *Η Καθημερινή* 18-1-00, όπου αναφορές στη λογοτεχνική μίμηση του λόγιου και του λαϊκού ύφους στο μυθιστόρημα *Η Φλώρια των νερών* της Ισμ. Καπάνταη.

²³ Βλ. λ.χ. Ι. Μ. Χατζηφώτη, «Ποιοί έβαλαν τα θεμέλια της πνευματικής ανάπτυξης και του ουμανισμού στην Ευρώπη», *Ακρόπολις* 9-11-99.

²⁴ Μάλλον δεν είναι συμπωματική η συχνότητα συμπωματικών αναφορών σε «γενικού τύπου» συνεντεύξεις. Οι κοινοτοπίες για τη γλώσσα αποτελούν απαραίτητο εφόδιο για δημόσια χρήση ανθρώπων των γραμμάτων και των τεχνών, όπως υποδεικνύει ο Μανόλης Αναγνωστάκης: «Μέσα στο γραφείο του ο Ποιητής, μιλά αργά στον ευγενικό επισκέπτη του για την αποστολή της ποίησης στον καιρό μας, για την αδιαφορία των νέων προς τη γλώσσα, για την πολυπλοκότητα των πνευματικών προβλημάτων στην αντιφατική εποχή μας.» (*Το Περιθώριο* '68-'69, Αθήνα: στιγμή, 1985, α' έκδ. 1979). Πβ. υπό το πρίσμα αυτό την τελευταία συνέντευξη του Γ. Χειμωνά (στον Α. Σταμάτη, *Η Καθημερινή* 14-11-99): «Η καταστροφή της ελληνικής γλώσσας με το μονοτονικό θα οδηγήσει τελικά σε λατινικό αλφάβητο ... Εδώ έχουμε κατάργηση διφθόγγων, κατάργηση διπλών συμφώνων... Υπάρχουν μελέτες που αποδει-

συμπτωματικότητα μπορεί να είναι και αντίστροφη, με αφορμή δηλαδή ένα γλωσσικό θέμα να επιχειρείται προσέγγιση σε θέμα μη γλωσσικό.²⁵ Ως συμπτωματικές καταγράφονται και οι [99] μετωνυμικές αναφορές στη «γλώσσα των πολιτικών», στη «γλώσσα των εικόνων», στη «γλώσσα της τηλεόρασης», «της πληροφορικής» κ.ο.κ. Πάντως, το ουσιαστικό χαρακτηριστικό των συμπτωματικών αναφορών είναι ακριβώς ότι μπορούν να εμφανισθούν οπουδήποτε, δεν χρειάζονται δηλαδή ειδική πλαισίωση. Από τη μια λοιπόν, επειδή είναι απρόβλεπτες, οι συμπτωματικές αναφορές είναι δύσκολο να εντοπιστούν και, από την άλλη, επειδή θα μπορούσαν να εμφανίζονται οπουδήποτε, έχουν την τάση να είναι τυποποιημένες και στερεότυπες, σαν να ανταποκρίνονται σε διαμορφωμένη αναγνωστική προσδοκία, που, όταν αποκτηθεί, δύσκολα αποβάλλεται.

Οι κατηγορίες των δημοσιευμάτων που παρουσιάσαμε είναι στην πραγματικότητα επικαλυπτόμενες και όχι αποκλειστικές· αποκλειστικές αναγκαστήκαμε να τις θεωρήσουμε για τις ανάγκες της ταξινόμησης. Συχνά, απουσία άλλων ενδείξεων, ταξινομήσαμε τα δημοσιεύματα σύμφωνα με το «ειδικό βάρος» τους. Έχουμε ήδη διαπιστώσει ότι, ιδιαίτερα σε περιπτώσεις ηθικού πανικού, ένα *επικοινωνιακό συμβάν* μπορεί να συνδυάζει πολλά διαφορετικά δημοσιογραφικά είδη – να μεταφέρεται, κατά κάποιο τρόπο, από στήλη σε στήλη και από εφημερίδα σε εφημερίδα.

Με τις επιφυλάξεις αυτές, ανά κατηγορία τα δημοσιεύματα κατανέμονται ως εξής:

κνύουν ότι αλλιώς ο σύγχρονος Έλληνας προφέρει μια λέξη που αρχίζει με φωνήεν και ψιλή και διαφορετικά με δασεία, αλλιώς προφέρει το φωνήεν με βαρεία και αλλιώς με οξεία.»

²⁵ Λ.χ. με αφορμή την ιστορία της λέξης «μίζα», ο Δ. Μυταράς σχολιάζει τις δοσοληψίες των πολιτικών («Misa», *Τα Νέα* 30-11-99). Αυτή την κατεύθυνση (από τη γλωσσική εξήγηση στην πολιτική σπόντα) ακολουθούν συνήθως τα σχόλια του Π. Αλεξιάδη στη στήλη «Τι σημαίνει» στον *Αδέσμευτο [Ρίζου]*.

ΕΙΔΟΣ	N (=364)	(%)	N (=284)	(%)
ΑΝΑΦΟΡΑ	80	23	-	-
ΕΠΦΥΛΛΙΔΑ	70	19,2	70	24,6
ΕΙΔΗΣΗ	70	19,2	70	24,6
ΒΙΒΛΙΟ	34	9,3	34	12
ΣΧΟΛΙΟ	33	9,1	33	11,6
ΕΡΕΥΝΑ	24	6,6	24	8,5
ΕΠΙΣΤΟΛΗ	23	6,3	23	8,1
ΑΝΑΓΓΕΛΙΑ	21	5,8	21	7,4
ΣΥΝΕΝΤΕΥΞΗ	9	2,5	9	3,2

Πίνακας 2. Δημοσιεύματα ανά είδος (με και χωρίς συμπτωματικές αναφορές)

Από τον Πίνακα 2 προκύπτει ότι δύο είναι οι μεγάλες κατηγορίες «συστηματικών» δημοσιευμάτων για τη γλώσσα: τα **[100]** επιφυλλιδογραφικά δημοσιεύματα («άρθρα γνώμης») και τα ειδησεογραφικά. Κάθε κατηγορία περιλαμβάνει το 19-25% των δημοσιευμάτων. Θεωρώντας ότι τα σχόλια και οι συνεντεύξεις συγγενεύουν περισσότερο προς την επιφυλλίδα, ενώ τα ρεπορτάζ και οι αναγγελίες είναι και αυτά, με την ευρύτερη έννοια του όρου, ειδησεογραφικά κείμενα,²⁶ μπορούμε να σχηματίσουμε δύο ακόμα μεγαλύτερες ομάδες δημοσιευμάτων: αυτά που διατυπώνουν γνώμη και αυτά που παρουσιάζουν ειδήσεις· κάθε ομάδα περιλαμβάνει τον ίδιο περίπου αριθμό δημοσιευμάτων (112, 31-39%, η πρώτη και 115, 32-41%, η δεύτερη).

Η ισομερής αυτή κατανομή μάς επιτρέπει να εξετάσουμε με γενικό τρόπο *τι είναι είδηση* και *τι είναι γνώμη* ή, αναλυτικότερα: ποιες οι γλωσσικές ειδήσεις, και ποιες οι γνώμες και επί ποίων θεμάτων.

1.2.2.1 Ειδήσεις

Ας δούμε πρώτα τι λογίζεται ως είδηση – υπενθυμίζω: σε μια περίοδο χωρίς ιδιαίτερο ειδησεογραφικό ενδιαφέρον. Ξεχωρίζω τα σημαντικότερα θέματα:

- *Εκπαιδευτικά - Ζητήματα διδασκαλίας της ελληνικής*. Τα περισσότερα δημοσιεύματα αφορούν στη διδασκαλία της ελληνικής σε αλλόγλωσσους, είτε στο εσωτερικό είτε στο εξωτερικό (συχνότερα όμως στο εξωτερικό). Αρκετά είναι τα κείμενα που θέτουν ως παράδειγμα τα εκπαιδευτικά προγράμματα ξένων χωρών για τη διδασκαλία των αρχαίων ελληνικών. Μάλιστα, άρθρο των Ζακλίν ντε Ρομιγί και Ζαν Πιερ Βερνάν για τη διδασκαλία της αρχαίας ελληνικής στην εφ. *Le Monde* (Δεκ. 99) σχολιάζεται ευρέως στον ελληνικό τύπο μαζί με την πρόταση του Α. Αλαβάνου για ενίσχυση – διεθνώς – της διδασκαλίας της αρχαίας ελληνικής και της λατινικής.²⁷ **[101]**

²⁶ Οι βιβλιοκριτικές/βιβλιοπαρουσιάσεις αποτελούν ενδιάμεση κατηγορία: ενημερώνουν για την έκδοση ενός βιβλίου («είδηση») και το κρίνουν («σχόλιο»). Οι επιστολές, για πολλούς λόγους, συγκροτούν δική τους ξεχωριστή κατηγορία.

²⁷ «Η ελληνική γλώσσα εξαφανίζεται, η Ιστορία 'βελτιώνεται'», *Αδέσμευτος [Μήτηση]* 6-11-99 [σχετικά με «κρίση» της διδασκαλίας των αρχαίων και νέων ελληνικών στα ανώτατα εκπ. ιδρύματα των ΗΠΑ]· «Η διδασκαλία ελληνικής γλώσσας στη Β. Ήπειρο», *Εστία* 12-11-99· Θ. Οικονομίδη «Οι Γάλλοι υπέρμαχοι των Αρχαίων Ελληνικών» *Ελεύθερος Τύπος* 17-11-99· «Τα Αρχαία Ελληνικά» [στη Γαλλία], *Εστία* 18-11-99· Ε. Παφίτου «Μαθήματα αδελφοσύνης», *Θεσσαλονίκη* 19-11-99· Μπ. Μπρούτσος «Η ελληνική γλώσσα» [διδασκαλία των αρχαίων ελληνικών στο εξωτερικό], *Εστία* 22-11-99· «Τα ελληνικά στη Ρω-

- Το «καθεστώς πενταγλωσσίας» εντός της Κοινότητας. Αναφέρονται οι επερωτήσεις βουλευτών, οι πρωτοβουλίες ευρωβουλευτών, οι δηλώσεις του Χρ. Ροκόφυλλου για παρέμβαση στο Πρωτοδικείο των Ευρ. Κοινοτήτων.²⁸ Πρόκειται ξεκάθαρα για «ανάμνηση» της υπόθεσης Λαμασούρ.
- Το «Μακεδονικό». Υπογραφή συμφωνίας από τον Ά. Τσοχατζόπουλο και τον «σκοπιανό» ομόλογό του, γραμμένη και στην ελληνική γλώσσα και στη σλαβομακεδονική, πράξη που θεωρείται έμπρακτη αναγνώριση «μακεδονικής» γλώσσας.²⁹ Πρόκειται για έντονη «ανάμνηση» του γνωστού «Μακεδονικού».
- Η πολυτονική γραφή. Η εγκατάσταση πολυτονικής γραμματοσειράς στο πρόγραμμα Microsoft Windows. Το ζήτημα τίθεται με επερώτηση του βουλευτή Β. Μαγγίνα και λήγει «με τις ευλογίες Χριστόδουλου», αφού ανακοινωθεί από την εταιρεία ότι «στηρίζει τα αρχαία ελληνικά».³⁰ [102]

σία», *Πολιτικά Θέματα* 27-11-99· Στ. Τσιπλάκου «Η τεχνολογία στην υπηρεσία της ελληνικής» [διδασκαλία της ελληνικής στο εξωτερικό με χρήση τεχνολογίας], *Ελευθεροτυπία* 27-11-99· Α. Μ. Τάμη «Η μάχη κατά της αφομοίωσης» [ελληνόγλωσση εκπαίδευση στις ΗΠΑ και την Αυστραλία], *Ελευθεροτυπία* 27-11-99· «Πρωώθηση της διδασκαλίας στην Ευρώπη των αρχαίων ελληνικών και λατινικών» [ζητάει ο Α. Αλαβάνος με αφορμή το Ευρωπαϊκό Έτος Γλωσσών], *Η Αυγή* 30-11-99· Γ. Βασιλακάκος, «Η ελληνική γλώσσα συρρικνώνεται επικίνδυνα» [Συνέντευξη στην Η. Μαυροειδή με αφορμή συνέδριο στη Θεσσαλονίκη για τον απόδημο ελληνισμό.], *Η Αυγή* 13-1-00· «Ελληνόπουλα [του εξωτερικού] χωρίς ελληνικά», *Εγώ* 1-12-99· κ.ά.

²⁸ «Απάρνησις ταυτότητας» [εκφράζει φόβους για την «εξαιρέσειν» ελλ. γλώσσας και πολιτισμού από την Ευρώπη], *Εστία* 1-11-99· «Πενταγλωσσία» [σχετικά με επερώτηση του βουλευτή Β. Μαγγίνα για την υπεράσπιση της ελληνικής στην Ε.Ε.], *Ακρόπολις* 12-11-99· «Ερώτηση για υπεράσπιση της ελληνικής γλώσσας», *Απογευματινή* 12-11-99· «Αποκλείουν την ελληνική γλώσσα από τα κοινοτικά σχέδια», *Η Βραδυνή* 12-11-99· Χρ. Χαραλαμπίδης «Εκτός Ευρωκοινοβουλίου η ελληνική γλώσσα;», *Ημερησσία* 13-11-99· Α.Π. «Η ελληνική γλώσσα στην Ευρωπαϊκή Ένωση!», *Απογευματινή* 15-11-99· «Και γλώσσες β' κατηγορίας», *Αδέσμευτος [Μήτση]* 18-11-99· «Διαμαρτυρία της Γιαννάκου στο Ευρωκοινοβούλιο για την απόπειρα περιορισμών στη χρήση της ελληνικής γλώσσας», *Κήρυξ Χανίων* 27-11-99· κ.ά.

²⁹ «Υπογραφή ντροπής! – Ο Τσοχατζόπουλος υπέγραψε συμφωνία με τους Σκοπιανούς στην 'Μακεδονική' διάλεκτο! – Τα έχουν βρει και στο όνομα!», *Ελεύθερη Ωρα* 7-1-00· «Την ύπαρξη 'μακεδονικής' γλώσσας δέχεται η κυβέρνηση», *Απογευματινή* 7-1-00.

³⁰ Κ.Β. «Εκπαραθυρώνουν την αρχαία ελληνική από το Διαδίκτυο» [Ανάγκη η νέα έκδοση του προγράμματος της MICROSOFT να υποστηρίζει πολυτονικό επερώτηση Β. Μαγγίνα, βλ. παραπάνω], *Εξπρές* 12-11-99· Λ. Γ., «Ανάθεμα τα γράμματα!», *Αδέσμευτος [Μήτση]* 12-11-99· Μ. Πίνη, «Εκτός διαδικτύου τα αρχαία από ελληνική αδιαφορία», *Ελευθεροτυπία* 13-11-99· κ.α. πολλά. Βλ. στη συνέχεια: ΝΑΚ, «Κομπιουτεράς ο Χριστόδουλος», *Αδέσμευτος [Ρίζου]* 13-1-00, «Windows 2000 με πολυτονικό - Τα Windows 2000 θα 'μιλούν' αρχαία ελληνικά», *Ακρόπολις* 13-1-00· Κ. Μιχαηλίδη, «Με τις ευλογίες Χριστόδουλου και η ελληνική γλώσσα στα Windows 2000», *Απογευματινή* 13-1-00· «Τα Windows 2000 θα υποστηρίζουν και τα αρχαία ελληνικά», *Tech Business* 18-1-00· κ.ά. (Πρόκειται ίσως για την πιο έξυπνη — έμμεση και ανέξοδη — διαφημιστική καμπάνια της Microsoft στην Ελλάδα!)

- *Ο «κίνδυνος» καθιέρωσης του λατινικού αλφάβητου.* Δημοσιεύματα διαμαρτυρίας κατά του Αθ. Παπά (καθηγητή του Πανεπιστημίου Αθηνών), που υποτίθεται ότι προτείνει σε βιβλίο του καθιέρωση του λατινικού αλφαβήτου.³¹

Τα ειδησεογραφικά αυτά «παραδείγματα» μοιάζουν άσχετα μεταξύ τους. Σε μια πρώτη ματιά η γλωσσική ειδησεογραφία φαίνεται να περιλαμβάνει ασύνδετα και ασυνάρτητα ζητήματα. Όμως, με λίγη προσοχή, διαπιστώνουμε πως υπάρχει «κοινή λογική» που τα συνέχει.

Ας προσέξουμε, πρώτα, ότι όλα τα παραπάνω ζητήματα αντιμετωπίζονται με τους όρους ενός ηθικού πανικού – μικρής, βέβαια, έντασης και περιορισμένης εμβέλειας. Ορισμένα από τα ζητήματα αυτά έχουν δώσει αφορμή για τη δημιουργία ηθικού πανικού στο παρελθόν – και όχι μόνο σε συντηρητικές εφημερίδες, που έχουν και τα διαρκέστερα αντανakλαστικά και κρατούν τις ισχυρότερες «αναμνήσεις» πανικών. Σε ορισμένα δημοσιεύματα είναι φανερό η *επιθυμία* δημιουργίας ενός πανικού. Οπωςδήποτε: *το επικοινωνιακό πρότυπο του ηθικού πανικού είναι αυτό που καθορίζει τι θα επιλεγεί ως είδηση και τι όχι.*

Ας προσέξουμε επίσης ότι οι περισσότερες από τις «ειδήσεις» αυτές αφορούν στη θέση της ελληνικής σε κάποιον πραγματικό ή φανταστικό *εξωτερικό* χώρο. Είδηση είναι η διδασκαλία της ελληνικής σε αλλόγλωσσους, στο εξωτερικό κυρίως. Είδηση είναι η απειλή κατά της ελληνικής στην Ε.Ε. Είδηση είναι η παραχώρηση στον εξωτερικό «εχθρό» ενός συμβολικού ονόματος. Είδηση είναι η επέκταση της ελληνικής στο «εξωτερικό», στο «ξένο» δηλαδή, περιβάλλον των ηλεκτρονικών [103] υπολογιστών.

³¹ Το θέμα ανακινεί πρώτος ο *Αδέσμευτος [Ρίζου]* 12-10-99 και την τακτική του οστρακισμού ακολουθούν και άλλες συντηρητικές εφημερίδες: «Επαγρύπνησις για προστασία της γλώσσας», *Εστία* 4-11-99· Γ. Ντάσκα «Η Μακεδονία δεν θέλει να καταργηθούν τα ελληνικά» [Επιστολή της «Πρωτοβουλίας Πολιτών για τα δίκαια της Μακεδονίας» κατά του Αθ. Παπά], *Αδέσμευτος [Ρίζου]* 12-11-99· «Βολές κατά του Αθ. Παππά [sic] από τον Γλωσσικό Όμιλο Βόλου», *Ελεύθερη Ωρα* 13-11-99· κ.ά. Δεν έχουμε εξακριβώσει την ακρίβεια των αιτιάσεων: το βιβλίο *Διδακτική γλώσσας και κειμένων* του Αθ. Παπά κυκλοφορεί ήδη σε δεύτερη έκδοση από την οποία έχει αφαιρεθεί η επίμαχη ενότητα. Όπως φαίνεται όμως από το Ψήφισμα της Γ.Σ. του Παιδαγωγικού Τμήματος Δημοτικής Εκπαίδευσης του Πανεπιστημίου Αθηνών «για τη δήθεν υποστήριξη καθιέρωσης του λατινικού αλφαβήτου από τον Καθηγητή κ. Αθανάσιο Παπά» (Γ.Σ. 21.10.1999) καθώς και από την απάντηση του Παπά στο περ. *Η δράσις μας*, τχ. 379, Μάιος 2000, 189-190, η επίμαχη ενότητα του βιβλίου αφορούσε στις απόψεις λογίων του παρελθόντος για καθιέρωση φωνητικής γραφής, τις οποίες ο Παπάς αποκηρύττει. Ο κίνδυνος «εκλατινισμού» της ελληνικής αποτελεί επανερχόμενο θέμα στις συντηρητικές κυρίως εφημερίδες, καθώς και το σύνδρομο συνωμοσίας κατά της ελληνικής· βλ. και Χ. Τσικόπουλου, «Η κακοποίηση της γλώσσας – Το μονοτονικό σύστημα προπομπός της Λατινοποίησης της γλώσσας μας!», *Ελεύθερη Ωρα* 7-1-00· Μ. Σταματιάδου, «Κινδυνεύει η ελληνική γλώσσα;», *Άβατον* 20-12-99.

Είδηση είναι ο κίνδυνος «άλωσης» της ελληνικής από το «εξωτερικό», το «ξένο» δηλαδή, λατινικό αλφάβητο.

Παρόμοια λογική ανακαλύψαμε και σε ορισμένους από τους «μεγάλους» ηθικούς πανικούς. Για να περιοριστούμε στους δύο πιο πρόσφατους: Η αντίδραση στην πρόταση Λαμασούρ είναι, ξεκάθαρα, αντίδραση σ' έναν εξωτερικό «εχθρό» και αφορά τη θέση της ελληνικής σ' ένα «εχθρικό» εξωτερικό περιβάλλον. Η αντίδραση στο *Λεξικό Μπαμπινιώτη* είχε επίσης το χαρακτήρα αντίδρασης σε μια υποτιθέμενη κίνηση διχασμού του «εσωτερικού», με την τοποθέτηση στο «εξωτερικό» μιας ολόκληρης πληθυσμιακής ομάδας (εκτός οι «Βούλγαροι», εντός οι «Αθηναίοι»).³²

Μπορούμε τώρα να συνεξετάσουμε μικρούς και μεγάλους ηθικούς πανικούς και να δούμε το αντιληπτικό σχήμα που προκύπτει· να δούμε ποιοι είναι οι κοινοί τόποι και οι κοινοτοπίες όλων αυτών των δημοσιευμάτων:

Ας φανταστούμε ότι η γλώσσα έχει ένα Εσωτερικό κι ένα Εξωτερικό.

Το Εσωτερικό ας το φανταστούμε ενιαίο και ομοιογενές.

Μπορεί να επεκτείνεται ή να συρρικνώνεται.

Επεκτείνεται, κατ' αρχάς, προς το παρελθόν του. Ο,τιδήποτε βρίσκεται στην Ιστορία της γλώσσας τού ανήκει, μπορεί να το περιλάβει. Μάλιστα, η αρχαία γλώσσα είναι αυτή που του δίνει κύρος.

Μπορεί όμως να επεκταθεί και προς το Εξωτερικό. Τελευταία όλο και περισσότεροι φαίνεται να συνειδητοποιούν ότι η ελληνική μπορεί ή πρέπει να διδαχτεί σε αλλόγλωσσους, σε ξένους — ότι μπορεί να επεκταθεί.³³

Η επέκταση αυτή μπορεί να είναι πραγματική — επέκταση της ελληνομάθειας —, μπορεί όμως να είναι και συμβολική: επέκταση του κύρους της γλώσσας.³⁴ **[104]**

³² Πρόκειται για εννοιολογικό διχασμό και δεν είναι καθόλου τυχαίο ότι εκδηλώνεται με αφορμή το λήμμα ενός λεξικού, το οποίο κάνει αυτό ακριβώς: εννοιολογικές διακρίσεις.

³³ Η όλη «κίνηση» για τη διδασκαλία της ελληνικής ως δεύτερης/ξένης γλώσσας είναι νεότοκη. Τα μόνα μεταπτυχιακά προγράμματα στη γλωσσολογία που λειτουργούν είναι αυτά για τη διδασκαλία της ελληνικής, αυτά δηλ. για τα οποία υπήρχε και η χειρότερη υποδομή! Είναι άλλωστε πολύ πρόσφατη — και λόγω της Ε.Ε. — η συνειδητοποίηση ότι υπάρχει αγορά (μετανάστες, ομογενείς παλιννοσοτούντες, γλωσσικές μειονότητες) όπου η ελληνική μπορεί και πρέπει να διδαχθεί ως δεύτερη/ξένη γλώσσα. Τα σχετικά δημοσιεύματα στον Τύπο, τα οποία αρχίζουν να παρουσιάζονται προς το τέλος της δεκαετίας του '90, αποτελούν δείκτη αυτής της κίνησης, η οποία συνδέεται και με την ενίσχυση της ελληνικής στο εσωτερικό αλλά και με την προσπάθεια «εξάπλωσής» της στο εξωτερικό.

Όμως, όπως μπορεί να επεκταθεί το Εσωτερικό προς το Εξωτερικό, έτσι μπορεί και το Εξωτερικό να επεκταθεί προς το Εσωτερικό, να του «επιτεθεί», να το «αλλοιώσει» ή να το «αλώσει». Αυτό θα συμβεί, λ.χ., αν δώσουμε το όνομα «Μακεδονία» — ένα κομμάτι του Εσωτερικού — στον εχθρό. Θα συμβεί αν επιτρέψουμε τον εκλατινισμό του αλφάβητου. Αν δεχτούμε πολλές ξένες λέξεις. Αν μείνουμε ανυπεράσπιστοι στον στίβο της Ε.Ε. Αν εμείς οι ίδιοι παραχωρήσουμε μέρος τους Εσωτερικού στο Εξωτερικό.³⁵

Ας συνοψίσουμε: Εσωτερικό και Εξωτερικό· ένα εσωτερικό κι ένα εξωτερικό μέτωπο· «μάχες» στο εσωτερικό, «μάχες» στο εξωτερικό. Αυτές, περίπου, είναι οι συμβάσεις, συμβάσεις πολιτισμικές, με τις οποίες η γλώσσα γίνεται είδηση στον ελληνικό Τύπο.

Σύμφωνα με τις συμβάσεις αυτές, οι γλωσσικές «ειδήσεις» είναι κυρίως «εξωτερικές» ειδήσεις που αφορούν στη θέση της ελληνικής στο εξωτερικό, «εχθρικό» περιβάλλον, λ.χ. της Ε.Ε., και προϋποθέτουν ότι υπάρχει ανάγκη «προάσπισης» και «θωράκισης» της γλώσσας απέναντι σε εξωτερικές «απειλές», με αποτελεσματικότερο «όπλο» τη γλωσσική παιδεία. Προϋποθέτουν επίσης, αυτονόητα, όλο το εννοιολογικό σχήμα με το οποίο εκάστοτε γίνεται η διάκριση ανάμεσα στο Εσωτερικό και το Εξωτερικό της γλώσσας, εννοιολογικό σχήμα κάθε άλλο παρά αυτονόητο.

1.2.2.2 Γνώμες

Η διάκριση Εσωτερικού-Εξωτερικού συμπίπτει, ως ένα βαθμό, με τη διάκριση Γνώμης-Ειδήσης. Έτσι, αν σε περιόδους δημοσιογραφικής ρουτίνας οι ειδήσεις αφορούν κυρίως στο Εξωτερικό της γλώσσας, *τα επιφυλλιδογραφικά και σχολιαστικά δημοσιεύματα ασχολούνται κυρίως με το Εσωτερικό, με τη σύσταση και τη φυσιογνωμία της γλώσσας, με το παρόν και τις προοπτικές της.*

³⁴ Πολλοί φαντάζονται πως αν, ας πούμε, μπορούσαμε να «αποσύρουμε» τις «ελληνικές» λέξεις από την αγγλική, δεν θα έμενε τίποτα! «Αν βγουν τα ελληνικά, δεν μένει τίποτα», *Ελευθεροτυπία* 12-11-99· βλ. παρόμοιες δηλώσεις για τα γαλλικά στο Παράρτημα.

³⁵ Όπως συμβαίνει με κάθε πολωτικό σχήμα, η αντίθεση Εσωτερικού-Εξωτερικού μπορεί να συμπίπτει με παράλληλες αντιθέσεις, όπως: Εμείς-Άλλοι (κοινωνική αντίθεση), Σωστό-Λάθος (γραμματική αντίθεση) κ.ά.: βλ. σχετικά, Δελβερούδη & Μοσχονά, ό.π., 79-80 [«κοινωνική-γλωσσική διαλεκτική»]. πβ.

- Παρ' όλο που ο θεματικός αυτός χωρισμός δεν είναι απόλυτος, οι γλωσσικές «εξωτερικές ειδήσεις» αυτής της περιόδου παραμένουν, σε μεγάλο βαθμό, ασχολίαστες στις στήλες γνώμης· δεν έχουν τη δύναμη να προκαλέσουν μεγαλύτερο ενδιαφέρον, ανησυχία, [105] πανικό. Στις επιφυλλιδογραφικές στήλες περνούν πάντως λίγα ζητήματα της τρέχουσας ειδησεογραφίας, όπως το ζήτημα των σχέσεων επαφής και κυριαρχίας μεταξύ άλλων γλωσσών και της ελληνικής.³⁶ Θίγεται επίσης το ζήτημα της γλωσσικής εκπαίδευσης.³⁷ Η επιφυλλιδογραφική αντιμετώπιση όμως δεν είναι αιχμηρή, ακριβώς επειδή δεν συνδυάζεται με την ειδησεογραφία, όπως συμβαίνει σε περιόδους «μεγάλου» πανικού.
- Σημαντικό μέρος των επιφυλλιδογραφικών και σχολιαστικών δημοσιευμάτων είναι διορθωτικό. Ανήκουν εδώ οι τακτικές διορθωτικές στήλες, που τις έχουμε αναφέρει, αλλά και άλλα δημοσιεύματα που καταπιάνονται με την επισήμανση «γλωσσικών λαθών», ιδίως στην τηλεόραση.³⁸ Είδαμε ότι τέτοια ζητήματα ασχολούν και την «τακτική» επιστολογραφία. Τα κείμενα αυτά, έμμεσα, με τα λάθη που εντοπίζουν, υποδεικνύουν ποια πρότυπα γλωσσικής χρήσης θεωρούνται αποδεκτά και ποια όχι.³⁹

T. A. van Dijk, "Opinions and Ideologies in the Press", στο *Approaches to Media Discourse*, επιμ. Α. Bell & P. Garrett, Oxford: Blackwell, 1998, 25 ["group ideologies ... are polarized"].

³⁶ Βλ. Αρ. Φούφα, «Η πολυγλωσσία διχάζει τους Ευρωπαίους», *ΕΕ* 24-11-99· Α. Μ. Τάμη, «Η μάχη κατά της αφομοίωσης», *Ελευθεροτυπία* 27-11-99· Α. Φραγκουδάκη, «Η Ενωμένη Ευρώπη και οι 'μεγαλομανείς' γλώσσες», *Τα Νέα* 11-12-99· πβ. Β. Βασιλικού, «Η επιστροφή των Λατινικών», *Τα Νέα* 21-12-99.

³⁷ Βλ. Σ. Τσιπλάκη, «Η τεχνολογία στην υπηρεσία της Ελληνικής», *Ελευθεροτυπία* 27-11-99· Δ. Ν. Παπαθανασόπουλου, «Γλωσσική αγωγή», *Εστία* 2, 3, 4, 6-12-99· Ν. Τσούλια, «Γλωσσικά ζητήματα στην εκπαίδευση», *Τα Νέα* 22-1-00.

³⁸ Ι.Μ. Χατζηφώτη, «Τηλεόραση και γλωσσικές αθλιότητες», *Ακρόπολις* 25-11-99· Ο Σχολιαστής, «Τηλεόραση και ελληνική γλώσσα», *Μακεδονία* 27-11-99. Βλ. το σχόλιο «Πρόστιμα σε όσους καταστρέφουν τη Γλώσσα» [προτείνει να επιβληθούν στους ραδιοτηλεοπτικούς σταθμούς ο καθ. Λατινικής Φιλολογίας Γ. Τουρλίδης — επιμελητής του *Λεξικού Μπαμπινιώτη*], *Ελεύθερη Ώρα* 29-12-99. Βλ. επίσης Μ. Σουλιώτη, «Όταν η Ολυμπιάδα δεν μιλάει σωστά ελληνικά», *Το Βήμα* 7-11-99.

³⁹ Στα διορθωτικά κείμενα αξίζει να αφιερωθεί ξεχωριστή έρευνα, που θα συμπεριλάβει και τους διάφορους «Οδηγούς γραφής και σωστής χρήσης» (του τύπου «Πώς να γράφουμε σωστά ελληνικά») που κυκλοφορούν ευρύτερα. Δεδομένου ότια τα διορθωτικά κείμενα, εξ ορισμού ρυθμιστικά, υπηρετούν την κοινή, την πρότυπη γλώσσα, έχουν ενδιαφέρον οι ακόλουθες επισημάνσεις: α) Οι ξένες λέξεις και οι ξενισμοί εξακολουθούν να αποτελούν προσφιλή στόχο των διορθωτών, που σημαίνει ότι το πρότυπο της κοινής γλώσσας παραμένει αναλλοίωτα καθαριστικό. β) Τα τελευταία χρόνια παρατηρείται το ενδιαφέρον φαινόμενο δηλωμένοι δημοτικιστές να ασχολούνται όχι τόσο με την ορθή χρήση της δημοτικής όσο με τη διόρθωση των λόγιων ή *αρχαϊστικών* στοιχείων. Έχει ενδιαφέρον ότι με τη διορθωτική αυτή πρακτική οι δημοτικιστές αναπαράγουν μια κάποια γνώση της «καθαρεύουσας», ορισμένα στοιχεία της οποίας θεωρούν απαραίτητα στην κοινή γλώσσα.

Κατά τα άλλα, τα άρθρα γνώμης δείχνουν προτίμηση σε μεγάλα, ιστορικά ή διαχρονικά – ανεπίκαιρα – ζητήματα:

- Αρκετά είναι τα κείμενα με ιστορικές αναφορές, στο πρότυπο των «ιστορικών ερευνών» ή με αφορμή κάποιο ιστορικό ζήτημα: τα [106] δημοσιεύματα αυτά έχουν απολογιστικό χαρακτήρα, όπως και η περίοδος, «μπροστά στη νέα χιλιετία», που εξετάζουμε.⁴⁰
- Γενικού περιεχομένου κινδυνολογικά κείμενα, που προβάλλουν την απειλή «αφανισμού» της ελληνικής, δεν λείπουν ούτε αυτή την περίοδο.⁴¹
- Το μόνο ζήτημα που προκαλεί συζήτηση στον (ή διά) του Τύπου, και μάλιστα μεταξύ ειδικών που συνδέουν το όνομά τους με την ιστορία του γλωσσικού ζητήματος ή με την ιστορία του, αφορά στο όνομα που πρέπει να φέρει η σημερινή κοινή γλώσσα: «Δημοτική», «Νεοελληνική» ή «Κοινή Νεοελληνική». Εμμέσως, όπως γίνεται φανερό ήδη από τα προτεινόμενα ονόματα, η συζήτηση αφορά στα πρότυπα της κοινής γλώσσας – και τα πρότυπα αυτά, βέβαια, ανάγονται σε δύο, της Δημοτικής και της Καθαρεύουσας.⁴² [107]

⁴⁰ Βλ. λ.χ. Γ. Η. Χάρη, «Η δίκη των τόνων και του παππούλη τα αμπελοχώραφα», *Τα Νέα* 24-12-99· του ίδιου, «Ο ανθηρός 20^{ος} αιώνας», *Τα Νέα* 15-1-00· Γ. Μπαμπινιώτη, «Από τον λογιωτατισμό στη δημοτική», *Το Βήμα* 2-1-00· του ίδιου, «Οι λέξεις του 20^{ου} αιώνα», *Το Βήμα* 9-1-00.

⁴¹ Χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι το κείμενο του Κ. Νικολάου «Το γλωσσικό μας πρόβλημα και η απειλή αφανισμού», *Ελευθεροτυπία* 2-12-99. Προβάλλει την ανάμνηση ή την επιθυμία ενός ηθικού παλικού, με πολλά από τα 'μαχητικά' μοτίβα της τελευταίας δεκαετίας. Αναφέρεται, πρόχειρα και πλημμελώς, σε «πρόχειρη και πλημμελή εφαρμογή της μεταρρύθμισης». Παρά τις προσωπικές αιχμές του, το κείμενο έμεινε αναπάντητο. Βλ. επίσης Γ. Μ. Καλιόρη, «Ελληνική γλώσσα: το δυσμενώς αδιόρατο μέλλον (;)», *Ελευθεροτυπία* 7-1-00.

⁴² Το πρώτο κείμενο σ' αυτή τη σειρά είναι ένα απολίτιστο μονοτονικό του Δ. Ν. Μαρωνίτη «Από την εμπάθεια στην απάθεια», *Το Βήμα* 24-10-99, στο οποίο επισημαίνεται: «Η πρόκριση των όρων 'Νεοελληνική Γλώσσα' και 'Νέα Ελληνική Γλώσσα' σημαίνει για κάποιους παλαιούς καθαρευόντες ή και μετανωμένους δημοτικιστές πως: το διαβόητο γλωσσικό μας ζήτημα όχι μόνο ξεπεράστηκε, ύστερα από τη μεταπολιτευτική γλωσσική μεταρρύθμιση του Γεωργίου Ράλλη, αλλά θα πρέπει πια να εκτιμηθεί ως παθολογικό σύμπτωμα, το οποίο καλά θα κάνουμε να το ξεχάσουμε. ... Έτσι, ο δημοτικισμός, ως καταλυτικό κίνημα της ιστορίας μας, διαγράφεται, όταν, έμμεσα έστω, δεν διαβάλλεται κιόλας ως ένοχος μιας γλωσσικής αναστάτωσης ... οι όροι 'Νεοελληνική Γλώσσα' και 'Νέα Ελληνική Γλώσσα' υπονοούν τη συντελεσμένη πλέον συγχώνευση δημοτικής και καθαρεύουσας: την υπέρβαση μιας διχαστικής σύγκρουσης: το πέρασμα από τη γλωσσική εμπάθεια στη γλωσσική συμπάθεια: μια συμπάθεια όμως που τελικώς αποδεικνύεται απάθεια μπροστά σε όλα τα προηγούμενα πάθη του δημοτικισμού και των δημοτικιστών.»

Ακολουθεί επιφυλλίδα του Ε. Κριαρά, «Ο αγώνας (ο γλωσσικός) συνεχίζεται (ή πρέπει...)», *Τα Νέα* 3-11-99. Ο Κριαράς προκρίνει τον όρο «Δημοτική» αντί του όρου «Νεοελληνική» με το αιτιολογικό ότι ο όρος είναι αναγκαίος, μέχρι να παγιωθεί η Δημοτική: «Δεν ήρθε ακόμη καιρός που κάνοντας λόγο για τη νέα μας γλώσσα θα την πούμε 'νεοελληνική' (γιατί έτσι πράγματι θα την πούμε κάποτε). ... θα λέμε τη γλώσσα μας 'δημοτική' όσον καιρό χρειαστεί για να παρακινήσουμε τον Νεοέλληνα να προσέξει περισσότερο και να τιμήσει τη γλώσσα του γράφοντας τη σωστά και φροντισμένα.»

Ο Γ. Μπαμπινιώτης, «Τι γλώσσα μιλάμε», *Το Βήμα* 5-12-99, θέτει και αυτός ζήτημα ονομασίας της

Είναι ριψοκίνδυνο να επιχειρήσουμε γενικεύσεις για τις πολλές και ποικίλες γνώμες που εκφράζονται στα άρθρα γνώμης. Μπορούμε όμως να επιχειρήσουμε κάποια γενίκευση για τα θέματα επί των οποίων εκφέρονται. Σύμφωνα με την ταξινόμησή μας λοιπόν, τα επιφυλλιδιογραφικά-σχολιαστικά κείμενα ασχολούνται κυρίως ή εν τέλει με ζητήματα *τυποποίησης* – ζητήματα δηλαδή *διαμόρφωσης και καθιέρωσης κοινής-πρότυπης γλώσσας*. Ασχολούνται, όπως είπαμε ήδη, κυρίως με το Εσωτερικό της γλώσσας, με τη σύστασή του, τα πρότυπα που οφείλει να ακολουθεί.

Στα ζητήματα αυτά της τυποποίησης, προφανώς, βαραίνει ακόμα η μεγάλη συζήτηση για την αντίθεση Δημοτικής-Καθαρεύουσας καθώς και η νεότερη συζήτηση για τα λόγια ή αρχαϊστικά στοιχεία που επιτρέπει η Δημοτική. Η διχαστική λογική που ακολουθούν τα περισσότερα δημοσιεύματα για τη γλώσσα είναι ορατή και σ' αυτή την μεγάλη υποκατηγορία δημοσιευμάτων, στο μέτρο που άρρητη προϋπόθεσή τους είναι ότι κάποια από τις δύο, η Καθαρεύουσα μάλλον παρά η Δημοτική, βρίσκεται ή πρέπει να βρεθεί εκτός, στο Εξωτερικό της γλώσσας, ή πρέπει να περιοριστεί όσο χρειάζεται για να μπορεί η άλλη να επεκτείνεται ανεμπόδιστη στο Εσωτερικό. [108]

2. Συμπέρασμα

Είδαμε ότι τόσο η επικαιρότητα όσο και η παροδικότητα των γλωσσικών ζητημάτων εξασφαλίζεται από ένα αφηρημένο εννοιολογικό σχήμα, βασική προϋπόθεση του οποίου είναι ότι η γλώσσα αποτελείται από ένα Εσωτερικό και ένα Εξωτερικό.

Το εννοιολογικό σχήμα που βασίζεται σ' αυτή την αντίθεση δεν είναι στατικό· είναι δυναμικό και επιτρέπει στον Τύπο «επιλογές» και «προσαρμογές». Οι επιλογές αυτές παρακολουθούν τη μετακίνηση των ορίων μεταξύ Εσωτερικού και Εξωτερικού.

ελληνικής, απορρίπτει τους όρους «Ελληνική» και «Δημοτική» και προκρίνει τον όρο «Νέα Ελληνική» ή «Νεοελληνική» ως «επικοινωνιακά περισσότερο λειτουργικό».

Στο ζήτημα επανέρχεται ο Κριαράς, «Ο όρος 'δημοτική' και το άσχημο παιχνίδι των αρχαϊσμών», *Τα Νέα* 21-12-99: «Χρειάζεται να αγωνιζόμαστε ακόμη για μια δημοτική που να την ξεχωρίζουμε από τα διάφορα γλωσσικά κατασκευάσματα που χρησιμοποιούν την κάθε στιγμή εκείνοι στους οποίους δε φροντίσαμε να διδάξουμε γλώσσα ή που δεν αισθάνθηκαν μόνοι τους την ανάγκη να κατατοπιστούν στο γλωσσικό θέμα. ... Ο όρος 'νέα ελληνική' θα γίνει πραγματικά 'λειτουργικός', όπως τον θέλει ο κ. Μπαμπινιώτης, όταν ο Νεοέλληνας θα έχει πάψει να επηρεάζεται από τους αρχαϊσμούς. ... Πάντως, για τον ορθόδοξο δημοτικιστή σήμερα ο όρος 'δημοτική' στο νόημά του ταυτίζεται απολύτως με τον όρο 'νεοελληνική'»

Το ζήτημα της ονομασίας της «ελληνικής» γλώσσας έχει απασχολήσει και παλαιότερα τον Τύπο, και μάλιστα με τους ίδιους συζητητές· βλ. σχετικά Σ. Μοσχονά, «Μια γλώσσα χωρίς όνομα», *Η Καθημερινή* 22-10-00.

Ενώ οι απόψεις για τη γλώσσα στον Τύπο εκκινούν από το γλωσσικό ζήτημα και την αντίθεση καθαρεύουσας-δημοτικής – το μεγάλο «εσωτερικό» ζήτημα – , τα τελευταία χρόνια, μετά τη «λήξη» του γλωσσικού ζητήματος, τα δημοσιεύματα του Τύπου επεκτείνονται σε «εξωτερικά» θέματα που έχουν να κάνουν με τη γλωσσική επαφή και κυριαρχία, με την πολυγλωσσία, τη χρήση ξένων γλωσσών, τις γλωσσικές συνέπειες της παγκοσμιοποίησης (διάδοση της αγγλικής, «θάνατος» των μικρότερων γλωσσών), τις επιδράσεις που δέχεται η ελληνική, κυρίως από τα αγγλικά, τη θέση της ελληνικής στην Ε.Ε., τη διάδοσή της στο εξωτερικό, την ύπαρξη μειονοτικών γλωσσών στο εσωτερικό, την πολιτική γλωσσικής αφομοίωσης των μειονοτήτων και των μεταναστευτικών ομάδων. Η δειγματοληπτική έρευνά μας δείχνει αισθητή μετατόπιση από ζητήματα «εσωτερικά» (σύσταση της γλώσσας) σε ζητήματα «εξωτερικά» (σχέσεις μεταξύ γλωσσών). Το γλωσσικό ζήτημα ξεχνιέται και νέα ζητήματα ανακύπτουν, στα «όρια» της γλώσσας.

Θα μπορούσε να θεωρηθεί ένδειξη συμπτωματικής και πρόσκαιρης ισορροπίας το γεγονός ότι η γλωσσική ειδησεογραφία καταπιάνεται κυρίως με ζητήματα «εξωτερικά», ενώ η γλωσσική επιφυλλιδιογραφία εμμένει σε «εσωτερικά» ζητήματα. Πάντως, οι δύο κατηγορίες θεμάτων συνδέονται: η γλώσσα πρέπει να έχει ενιαίο και αρραγές «εσωτερικό μέτωπο» για να είναι ισχυρή στο «εξωτερικό μέτωπο». Στο «εξωτερικό» η ελληνική παρουσιάζεται σαν γλώσσα «αμυνόμενη», αναγκασμένη να υπερασπίζεται το εσωτερικό της· ομογενείς και παλιννοστούντες ανήκουν στο Εσωτερικό της γλώσσας· μετανάστες και μειονότητες πρέπει να ενταχθούν σ' Αυτό.

Όμως, η θεματική εμμονή στα «εσωτερικά» ζητήματα, και δη τα μεγάλα, σε αντίθεση με τη θεματική στροφή της ειδησεογραφίας, θα μπορούσε να σημαίνει κάποια παρατεινόμενη ιδεολογική αδράνεια. Τα πρότυπα και η βαρύτητα των γλωσσικών ζητημάτων αλλάζουν, με ρυθμούς που η γλωσσική επιφυλλιδιογραφία αδυνατεί να παρακολουθήσει. **[109]**

3. Παράρτημα: Η «πρόταση Λαμασούρ» στον ελληνικό Τύπο⁴³

Η γαλλική πρόταση («πρόταση Λαμασούρ») για μείωση των γλωσσών εργασίας στα όργανα της Ε.Ε. «ανακαλύπτεται» καθυστερημένα την 29-12-94:

Ελευθεροτυπία 29-12-94, 6: “Οι Γάλλοι 'κόβουν' τα Ελληνικά”,
Η Καθημερινή 29-12-94, 1: “Υπό διωγμόν, η ελληνική γλώσσα”, 4: “Κινητοποίηση για τη γλώσσα”).

Την επομένη, το θέμα έχει γίνει πρωτοσέλιδο σε όλες σχεδόν τις εφημερίδες:

Απογευματινή: “Ουστ, Γάλλοι!”
Ριζοσπάστης: “Πλήρη υποταγή απαιτούν οι Βρυξέλλες”,
Έθνος: “Μετά την κατακραυγή, τα στρίβουν οι Γάλλοι για τη γλώσσα”,
Ελευθεροτυπία: “Σχέδιο για άφωνους 'μικρούς’”,
Η Καθημερινή: “Σε θέση μάχης για τη γλώσσα”,
Τα Νέα: “Επιστολή Ανδρέα σε Μπαλαντύρ για τη γλώσσα” κ.λπ.

Οι εσωτερικοί τίτλοι-υπότιτλοι είναι πιο διαφωτιστικοί: αυτοί, περισσότερο από τα κείμενα που τους συνοδεύουν, δίνουν το περίγραμμα της “είδησης” και την αξιολόγησή της:

“Αιδώς Καρτεσιανού”, “Γαλλική βαρβαρότητα”, “Ψυχραιμία, mon enfant” (*Απογευματινή*, 30-12-94, 8, 10, 24),
“Ελληνικής γλώσσας περιπέτειες”, “Epistole Hellenique μικρέ”, “Τώρα ξυπνήσαμε;”, “Γαλλικές μωροφιλοδοξίες”, “ΕΟΚ: Επιχείρηση-φίμωτρο των μικρών”, “Πράξη βάρβαρη και προσβλητική”, “Συμμαχία' για την αφωνία”, “Έλληνες, για ξυπνήστε προς τα ανώτερα”, “Ευρώπη δύο ποιοτήτων”, “Σωστά αντιδράσατε!, λέει Ολλανδός καθηγητής ελληνικών” (*Ελευθεροτυπία* 3, 8-9, 16, 41-2),
“Η υποκρισία των ευρολάγων”, “Πολιτιστικός ιμπεριαλισμός: Οι ισχυροί της ΕΕ μεθοδεύουν την κατάργηση των 4 από τις 9 γλώσσες”, “Εθνικός συναγερμός για την αποτροπή της πολιτιστικής δολοφονίας”, “Αποκρούστε τη νέα 'συμμαχική' βαρβαρότητα” (*Ριζοσπάστης*, 4, 6-7) κ.ο.κ.

Ο τρόπος που οι συντάκτες μιας εφημερίδας κατανοούν και χειρίζονται την είδηση εκδηλώνεται βέβαια περισσότερο απροσχημάτιστα στα σχόλια των συντακτών: αντιγράφο λίγα, τα λιγότερο ακραία:

[110]

“Γνωρίζουν όλοι αυτοί οι... Ντιροζέληδες της γαλλικής προεδρίας ότι γλώσσα σημαίνει λαός; Οτι οι λαοί της Ε.Ε. είναι ισότιμοι; Οτι οι γλώσσες των κρατών μελών είναι ισότιμες; Γνωρίζουν ότι η ελληνική είναι η μητρική γλώσσα των κορυφαίων όρων της μητρικής τους... της γαλλικής (και της αγγλικής και της γερμανικής); [...] Γνωρίζουν ότι τα τέκνα των αφεντικών τους, που πρόκειται να μας κυβερνήσουν αύριο, του κυρίου Πεζό, του κυρίου Σιτροέν, πως σπουδάζουν απαραίτητως την αρχαία ελληνική σε κάτι κολλέγια για λίγους;” (*Ελευθεροτυπία* 30-12-94, 8-9)

“Ε, ας πάψουν οι Γάλλοι να ομιλούν το 6-66% της γλώσσας των, ήγουν το ελληνογενές σώμα της και μηδέν παρεξήγηση” (*Τα Νέα* 30-12-94, 10)

“Μα εδώ τα ελληνικά δεν είναι πια επίσημη γλώσσα ούτε στην Ελλάδα! Am I wrong” (*Ελευθεροτυπία* 30-12-94, 56)

“Ομολογώ ότι δεν αντιλαμβάνομαι όλον αυτό τον θόρυβο για την κατάργηση της ελληνικής γλώσσας στην Ευρωπαϊκή Ένωση. Μα δεν την έχουμε καταργήσει ήδη εμείς οι ίδιοι; Μια βόλτα στα μαγαζιά (επί το ελληνικότερον μπουτίκ) για shopping και μια ματιά στις επιγραφές τους θα πείσει και τον πιο δύσπιστο. Μήπως οι διαμαρτυρόμενοι δεν είναι αρκετά in;” (*Το Βήμα* 1-1-95, Α10).

⁴³ Στη συγκέντρωση του υλικού που παρουσιάζεται στο Παράρτημα είχε συμβάλει και η Ρ. Δελβερούδη. Για τα μοτίβα, τις μεταφορές, τους κοινούς τόπους που αξιοποιούν ορισμένα από τα δημοσιεύματα του Τύπου για την υπόθεση αυτή, βλ. Δελβερούδη & Μοσχονά, ό.π.

Προσπάθεια κριτικού ελέγχου των σχετικών απόψεων (οι οποίες, ας σημειωθεί, διαδίδονται από το ραδιόφωνο και την τηλεόραση σε ακόμα πιο ακραία μορφή) επιχειρούν ελάχιστες εφημερίδες, όπως *Η Αυγή*, που φαίνεται να αντιτάσσει ένα πολυπολιτισμικό πρότυπο στο εθνικιστικό:

“Η πολυγλωσσία πλούτος της Ευρώπης”, “Έργα αντί υπερβολών” (30-12-94, 1, 16): βλ. και *Η Κυριακάτικη Αυγή*, 1-1-95, 5, 11.

Οι σελίδες των εφημερίδων φιλοξενούν ήδη από την 29-12-94 αρκετές γνώμες “επωνύμων”:

“Είναι προσβλητικό για τη γλώσσα μας. [Η ελληνική γλώσσα] στήριξε και στηρίζει τις δικές τους 'μεγάλες' γλώσσες σε επιστημονικό και θεωρητικό επίπεδο” (Ευγ. Φακίνου, *Ελευθεροτυπία* 29-12-94, 6),

“Να διωχθεί ποινικά ο Γάλλος υπουργός. [...] Εμείς προσδιορίσαμε την πορεία της ευρωπαϊκής ιστορίας αλλά υπάρχουν κάποιοι που μισούν τους αρχαίους λαούς” (Π. Μάτεσις, *ό.π.*)
“ταχύτατη σαφή και δυναμική αντίσταση, [...] ανοιχτή επιστολή που θα [...] υπογράφεται από κορυφαίους διανοούμενους της χώρας και φίλους της ελληνικής γλώσσας” (Αλ. Αλαβάνος, *Η Καθημερινή* 29-12-94, 4),

“Η ελληνική γλώσσα είναι μητέρα όλων των γλωσσών [...]. Σε κάθε περίπτωση, η ελληνική γλώσσα δεν μπορεί να έχει τη μεταχείριση οποιασδήποτε άλλης γλώσσας από τις νεότερες, γιατί σ' αυτή έχουν γραφτεί τα πολυτιμότερα κείμενα του ανθρώπινου πολιτισμού” (Στ. Παπαθεμελής, *Έθνος*, [111] 30-12-94, 7)

“δολοφονία-εξαίρεση των γλωσσών των μικρότερων χωρών” (Β. Ευφραιμίδης, *ό.π.*)

“[η ελληνική], όπως όλοι γνωρίζουν, είναι η γλώσσα των γλωσσών” (Φ. Πετσάλνικος, *ό.π.*)

“[Δεν] δέχομαι να μπαίνει [η ελληνική γλώσσα] στο ίδιο τσουβάλι, φέρ' ειπείν, με την πορτογαλική, που δεν είναι παρά μία ακόμη 'διάλεκτος' της λατινικής. Η ελληνική είναι η μητέρα όλων των γλωσσών, ακόμη και της λατινικής. Το να εξαιρείται λοιπόν η μητέρα από το σύνολο των υπολοίπων γλωσσών είναι ένα φαινόμενο τουλάχιστον αντιπνευματικό. [...] Άξιζε περισσότερο σεβασμός στη γλώσσα στην οποία βρίσκονται οι ρίζες χιλιάδων ξένων ευρωπαϊκών λέξεων” (Ι. Καμπανέλλης, *ό.π.*, 8)

“[...] όλοι οι μορφωμένοι άνθρωποι στο σύγχρονο κόσμο μπορεί να μην μιλάνε τα ελληνικά, αλλά γνωρίζουν πόσο βαθιές είναι οι ελληνικές ρίζες στη δική τους μητρική γλώσσα...” (Γ. Ν. Αναστασόπουλος, *Απογευματινή* 30-12-94, 8),

“Εάν έπρεπε να χρησιμοποιείται μια γλώσσα στην Κοινότητα αυτή είναι η αρχαία ελληνική” (Μ. Έμπερτ, *ό.π.*, 10),

“όλες οι πολιτιστικές λέξεις στο λεξιλόγιο των ευρωπαϊκών γλωσσών είναι ελληνικές. Και δεν θα ήταν καθόλου αστέιο αν ως πρώτη αντίδραση αποφασίζαμε να τις αποσύρουμε” (*ό.π.*),

“Μήπως αυτή η εμπάθειά τους [των Γάλλων] για την ελληνική γλώσσα είναι ένα αταβιστικό σύμπλεγμα κατωτερότητας, που θέλει να πει πως τα πρώτα και ανεπανάληπτα κείμενα και έργα από τότε μέχρι σήμερα είναι γραμμένα όχι στα γαλλικά; Συγκρίνετε Αισχύλο και Ρακίνα. Θα λυπηθείτε για τον δεύτερο. Είναι γεγονός ότι η παραγωγή των Γάλλων σ' όλους τους πολιτιστικούς τομείς είναι β' κατηγορίας. Αυτή είναι η απάντησή μας.” (Μ. Μουντές, *Ελευθεροτυπία* 30-12-94, 41),

“Να μη φωνάζουμε τώρα. Είναι αργά. Εμείς οι ίδιοι δεν καταργήσαμε απ' όλη μας την 'παιδεία' τα αρχαία ελληνικά; Εμείς δεν ξεπέφτουμε ολοένα στη μόρφωση, την καλλιέργεια, το πνεύμα, τη συνείδηση, την επιστήμη, τη λογοτεχνία, τη σκέψη; Εμείς, και οι 'πάνω' μας και οι 'κάτω', δεν έχουμε τάξει στη ζωή μας γι' 'ανώτατα' τα 'κατώτερα'; Τα λεφτά, την καλοπέραση, τη μη δουλειά, τη μη ποιότητα - σε τίποτα!” (Ρ. Αποστολίδης, *ό.π.*, 16).

Επιφυλλίδες και συνεντεύξεις επωνύμων θα εμφανίζονται για κάμποσες μέρες ακόμη· με χρονολογική σειρά:

“Βόμβα στα θεμέλια της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Η λέξη 'Ευρώπη' είναι ελληνική. Ο επιφανής καθηγητής της γλωσσολογίας Γιώργος Μπαμπινιώτης αναλύει το θέμα” (*Απογευματινή της Κυριακής* 1-1-95, 11),

“[για τη γλώσσα έχουν ευθύνες οι] μαγαζάτορες και επιχειρηματίες με [112] φραγκολεβαντίνικες επιγραφές, με λατινικούς χαρακτήρες, κομπιουτερατζήδες που δεν κουράστηκαν ούτε ένα λεπτό να μεταφράσουν ή έστω να ελληνοποιήσουν το λεξιλόγιό τους, πλαστικοί 'διανοούμενοι' και μεταμοντέρνα τσόκαρα” (Μ. Παπαγιαννάκης, *ό.π.*, 13),

“Η Ευρώπη και η γλώσσα (μας)” (Γ. Σταματόπουλος, *Ελευθεροτυπία* 3-1-95, 42),

“Σιλβουπλέ” (Π. Μανταΐος, *Ελευθεροτυπία* 4-1-95, 2),

- “Εμείς τι κάνουμε;” (Φ. Βασιλακάκη, *ό.π.*, 35),
“Γλώσσες” (*Ελευθεροτυπία* 7-1-95, 19),
“Αγνοούν οι Γάλλοι την πολιτιστική ιστορία τους;” (Ν. Γιαλούρης, *Το Βήμα* 8-1-95, Β6),
“Αποβολή γλωσσών και αποκοπή ριζών” (Μ. Πλωρίτης, *Το Βήμα* 8-1-95, Α17),
“Παρατητημένοι και άγλωσσοι (Μ. Κουλεντιανού, *Κυριακάτικη Ελευθεροτυπία* 8-1-95),
“Η γλώσσα που κόκκαλα δεν έχει” (*Η Καθημερινή* 8-1-95, 4),
“Επίσκεψη λέξεων. Ο ελληνικός θησαυρός στις ξένες γλώσσες” (Μ. Πλωρίτης, *Το Βήμα* 15-1-95, Α16),
“Ο γλωσσικός Ελληνισμός” (Δ. Μιχαλόπουλος, *ό.π.*, Β2),
“Ομιλείτε την γαλλική;” (Δ. Μητρόπουλος, *ό.π.*),
“Καταργούν ουσιαστικά τη δική τους γλώσσα” (Σπ. Αλεξίου, *ό.π.*, Α12),
“Γλωσσικές διακρίσεις στην Ευρώπη;” (Γ. Μπαμπινιώτης, *Το Βήμα* 22-1-95, Β10),
“Να παλέψουμε για γλωσσικό πλουραλισμό” (Α. Αλαβάνος, *Κυριακάτικη Ελευθεροτυπία* 22-1-95, 52),
“Μόνοι μας βάζουμε τα ελληνικά στο περιθώριο” (*Ελευθεροτυπία* 30-1-95, 15)· κ.ά.

Δεν υπάρχει δυνατότητα να παραθέσουμε αποσπάσματα απ’ όλα αυτά τα κείμενα. Σημειώνουμε πάντως την καταγιστική ομοφωνία των απόψεων, παρά τις πολιτικές ή κομματικές διαφορές των εκφραστών τους καθώς και των εφημερίδων που τους φιλοξενούν. Συμβαίνει τα ίδια πρόσωπα να διαδηλώνουν τις ίδιες γνώμες σε όλες σχεδόν τις εφημερίδες ή μια δήλωσή τους να “αναμεταδίδεται” την επομένη σε άλλη εφημερίδα (βλ. λ.χ. *Η Καθημερινή* 1-1-95, 24: αποσπάσματα των δηλώσεων του Ρ. Αποστολίδη· *Ελευθεροτυπία* 31-12-94, 2: αποσπάσματα δηλώσεων των Μ. Μουντέ, Β. Βασιλικού, Κ. Γεωργουσόπουλου και Ι. Καμπανέλλη, με σχόλια επιδοκιμασίας). Οι δημοσιογράφοι φαίνεται ν’ αναγνωρίζουν – και καλούν – μια συγκεκριμένη ομάδα “πνευματικών ανθρώπων” (ελίτ), αρμόδια να εκφράζει απόψεις για τη γλώσσα. Οι ίδιες οι απόψεις, εξ’ άλλου, συγκλίνουν σε αρκετούς κοινούς τόπους: την “πολιτιστική ανωτερότητα” και “πνευματικότητα” της ελληνικής, τη συνεχή τροφοδοσία των ευρωπαϊκών γλωσσών από “ελληνικές” λέξεις, την πολεμική επαγρύπνηση, την ανάγκη [113] διασφάλισης “αρραγούς εσωτερικού μετώπου” με την “καθαρή” χρήση της ελληνικής στο εσωτερικό κ.λπ.

Το πρότυπο που γενικώς υιοθετεί η σχετική “ειδησεογραφία” είναι έντονα πολεμικό, άρα κάθε άλλο παρά ουδέτερο. Έτσι, αν στις 30-12-94 η ελληνική ελίτ “δίνει μάχη”, την επομένη κιόλας η μάχη έχει κερδηθεί:

“Υποχωρούν οι Γάλλοι για τη γλώσσα”, “Οι Γάλλοι κάνουν πίσω για τη γλώσσα λέγοντας ότι ο υπουργός τους εξέφρασε προσωπικές απόψεις. Έστριψαν’ α λα γαλλικά!” (*Τα Νέα* 31-12-94, 1, 7): βλ. και *Ελευθεροτυπία* 12-1-95, 4: “Γαλλική αναδίπλωση για τις γλώσσες”, *Η Καθημερινή* 14-1-95, 36: “Η Γαλλία τελικά ‘κατάπιε’ τη γλώσσα της”.

Εν τω μεταξύ, ήδη από 1-1-95 (*Η Καθημερινή* 1-1-95, 11) αρχίζουν να καταφτάνουν στις εφημερίδες οι επιστολές των αναγνωστών, δείχνοντας την ετοιμοπόλεμη διάθεση ενός μικρού κοινού. Επιστολές σχετικά με την υπόθεση αυτή συνεχίζουν να δημοσιεύονται τουλάχιστον μέχρι την 26-2-95, οπότε σταματήσαμε να παρακολουθούμε τη σχετική επιστολογραφία. Χαρακτηριστικό της πλειονότητας αυτών των επιστολών είναι ότι επαναλαμβάνουν, σχεδόν επί λέξει, τους κοινούς τόπους και τα επιχειρήματα που έχει ήδη εκφράσει ή συνεχίζει να εκφράζει η ελίτ με επιφυλλίδες και ειδησεογραφικά σχόλια, με ραδιοφωνικές και τηλεοπτικές συνεντεύξεις. Όπως ήδη επισημάναμε, αντίθετα με την επιστολογραφία που θέλει να αναφέρει ιδιαίτερα προβλήματα των πολιτών ή γνώμες που δεν εκπροσωπούνται, η περί τη γλώσσα επιστολογραφία αρκείται να δείξει ότι ο συντάκτης της συντάσσεται με τις απόψεις της ελίτ. Έτσι, μερικές από τις επιστολές αυτές “επιβραβεύονται”, δηλαδή επιλέγονται για δημοσίευση στις κύριες στήλες των εφημερίδων ή πλαισιώνονται κατάλληλα (λ.χ. *Ελευθεροτυπία* 11-1-95, 2· η ίδια επιστολή στην *Καθημερινή* 8-1-95, 11), αρκετές στέλνονται και δημοσιεύονται σε δύο ή και τρεις εφημερίδες (*Η Καθημερινή* 11-1-95, 12, και *Ελευθεροτυπία* 12-1-95, 10· *Ελευθεροτυπία* 9-1-95, 10, *Η Καθημερινή* 31-1-95, 12, και *Κυριακάτικη Ελευθεροτυπία* 22-1-95, 54). Σε περιόδους ηθικού πανικού, η ειδησεογραφία, η επιφυλλιδογραφία και η επιστολογραφία είναι απολύτως συνδυασμένες.

Δείγμα της απήχησης των απόψεων της ελίτ μας δίνει ο τοπικός Τύπος, που, παρά τη θεματική του ειδικευση, καταπιάνεται και αυτός με το θέμα που έχει δημιουργηθεί· βλ. ενδεικτικά περ. *Ανατολική Αττική* 39 (Ιαν. 1995), 38:

“Στη λαιμητόμο η μητέρα των γλωσσών. [...] Δεν πρέπει να ξεχνούν, ότι η Ελληνική γλώσσα, είναι η μητέρα των γλωσσών, η γλώσσα των γλωσσών, και ό,τι να γίνει στην Γη, [...] ένα δεν

μπορεί να αλλάξει ή να αμφισβητηθεί: Η αξία, η σημασία της Ελληνικής γλώσσας. [...] οι Έλληνες, εδώ και χιλιάδες χρόνια, έχουν δημιουργήσει ένα τέλειο γλωσσικό όργανο, που χάρη σ' αυτό γονιμοποιήθηκε το αρχαίο πνεύμα και έχει σήμερα η [114] ανθρωπότητα, όλον εκείνο τον πλούτο της σκέψης και της γλώσσας, πάνω στο οποίο στηρίχθηκε ο εξανθρωπισμός του ανθρώπου, και η καλλιέργεια του πνεύματος και της ψυχής του. Σε κάθε περίπτωση, η Ελληνική γλώσσα, δεν μπορεί να έχει μεταχείριση, οποιασδήποτε άλλης γλώσσας από τις νεότερες, γιατί σ' αυτή έχουν γραφτεί τα πολυτιμότερα κείμενα του ανθρώπινου πολιτισμού [...]. Μην ξεχνούν οι 'φίλοι' μας οι Γάλλοι ότι η γλώσσα τους περιέχει 40.000 ελληνικές λέξεις, που αν αφαιρεθούν, τότε θα πρέπει να συνεννοούνται με νεύματα.”

Βλ. επίσης εφ. *Χαϊδαριώτικος Δίαυλος* (Γενάρης '95), 3:

“Η ελληνική γλώσσα είναι αιώνια. [...] η γλώσσα των Ελλήνων, που αποτελεί το θεμέλιο των περισσότερων ευρωπαϊκών γλωσσών, υποστηρίζεται από τους 'φίλους' μας τους Γάλλους πως πρέπει να απομονωθεί και να σβηστεί από τους γλωσσικούς χάρτες. [...] Και αν τελικά πετύχουν να πνίξουν κάθε αντίδραση και οργανώσουν μια Ένωση, που δε θα υποφέρει πια από τη 'γλωσσική βαβυλωνία', τότε να επιδιώξουν να τελειοποιήσουν το έργο τους με το να διαγράψουν κάθε ελληνική λέξη, τόσο από το καθημερινό και επίσημο, όσο και από το επιστημονικό λεξιλόγιό τους. Και αφού το 40% (τουλάχιστον) των λέξεών τους, είτε είναι αυτούσιες ελληνικές, είτε παράγονται από ελληνικές ρίζες ας έρθουν να απολογηθούν στα γαλλικά...”

Τα δύο αυτά παραθέματα αρκούν για να δείξουν την επαναληπτικότητα των απόψεων και των διατυπώσεων. Όσο απομακρυνόμαστε από την πηγή, τόσο καλύτερα λειτουργεί το αντανακλαστικό της κοινοτοπίας.

Δεν πρέπει βέβαια να αποσιωπήσουμε τις αντιρρήσεις που εκφράστηκαν σε απόψεις όπως οι παραπάνω καθώς και τις μετριοπαθέστερες αντιδράσεις: βλ.

- Π. Μπουκάλα, “Οβελισμοί”, *Η Καθημερινή* 30-12-94, 2· του ίδιου, “Υπερβολές”, *Η Καθημερινή* 31-12-94, 2· πβ. του ίδιου, “Η γλώσσα και τα δάνεια”, *Η Καθημερινή* 8-1-95, 16·
Ρ. Σωμερίτη, “Ποιοι και πόσο απειλούν την ελληνική γλώσσα”, *Το Βήμα* 1-1-95, Ε1·
Ε. Καραντζόλα, “Μπροστά στην απαρόφευκτη διεύρυνση”, *Αντί* 568 (6-1-95), 20-21·
Η. Κανέλλη, “Να μη γίνουμε και γραφικοί”, *ό.π.*, 21·
Π. Κ. Ιωακειμίδη, “Η γλώσσα μας στην Ευρώπη”, *Τα Νέα* 7-1-95, 6·
Δ. Ν. Μαρωνίτη, “Υστερία”, *Το Βήμα* 8-1-95, Β8· του ίδιου, “Αθροχειρία”, *Το Βήμα* 15-1-95, Β8· του ίδιου, “Επί ταυτά”, *Το Βήμα* 22-1-95, Β12· κ.ά.

Την υπερβολή στιγματίζουν και λίγες επιστολές:

“Δεν σημαίνει, επειδή μιλώ ελληνικά, είμαι εξυπνότερος του Αγγλου. Ή να ισχυρισθώ ότι η τάδε ευρωπαϊκή γλώσσα είναι καλύτερη, στη σημερινή [115] εποχή, από την τάδε ευρωπαϊκή, επειδή κ.λπ. κ.λπ.” (*Ελευθεροτυπία* 17-1-95, 10)
“Οι συζητήσεις όμως στην Ελλάδα [έχουν ως αφετηρία] ένα αίσθημα ανωτερότητας σε σχέση με τις ελληνικές πολιτισμικές παραδόσεις, τη γλώσσα και την κουλτούρα, που θεωρούνται ως μοναδικές, ασύγκριτες και ανώτερες των άλλων. Ένα παράδειγμα αποτελεί το άρθρο του κ. Αλείου. [*Το Βήμα*, 15-1-95, Α12· βλ. παραπάνω] Απώ τη δική του σκοπιά το πρόβλημα λαμβάνει μια πλήρως διαστρεβλωμένη διάσταση, πρόκειται για 'κατάργηση της ελληνικής γλώσσας' και όχι για το αν π.χ. ένας κανονισμός της Επιτροπής για την εμφιάλωση του κρασιού πρέπει να μεταφραστεί σε 11 γλώσσες. Ο κ. Αλείου υποστηρίζει ότι είναι λυπηρό να μπαίνουν στην ίδια μοίρα με την ελληνική γλώσσες όπως τα δανικά, τα σουηδικά ή τα φινλανδικά, διότι η Ελλάδα είναι 'κυρίως ιδέα και πνεύμα'. Αλλά ας αφήσουμε για μια στιγμή το γλωσσικό επίπεδο κι ας ρίξουμε μια ματιά στη σύγχρονη πραγματικότητα των παραπάνω χωρών. Και πραγματικά τι αξίζουν οι ταπεινές συνθήκες των σκανδιναβικών χωρών (δημοκρατική παράδοση, δικαιοκρατικές δομές, κοινωνικές παροχές, ισότιμη θέση των γυναικών) απέναντι στην ιδέα και το πνεύμα που συναντά κανείς σε κάθε βήμα του καθημερινά στη σημερινή Ελλάδα!” (*Το Βήμα* 26-2-95, Α18).

Η μετάβαση από ακραίες σε περισσότερο ήπιες απόψεις και διατυπώσεις επιτελείται συχνά από τους ίδιους τους συντάκτες μιας εφημερίδας. Έτσι, ενώ η *Ελευθεροτυπία* τήρησε γενικά στην “υπόθεση Λα-

μασούρ” μια στάση που δεν διέφερε πολύ από αυτήν της *Απογευματινής*, δεν έλειψαν στις στήλες της και σχόλια όπως αυτό:

“Είναι αξιοπρόσεκτη η έκταση και η οξύτητα των αντιδράσεων από απλούς πολίτες για το θέμα της μείωσης των γλωσσών εργασίας πέντε μικρών χωρών. Ωστόσο, ορισμένοι 'τραβούν' το θέμα στην άλλη άκρη του — εκείνη του σοβινισμού — που μόνο κακό μπορεί να κάνει στην υπόθεση. Όπως για παράδειγμα ο 'Όμιλος για τη διεθνοποίηση της ελληνικής γλώσσας', ο οποίος διαμαρτύρεται επειδή 'η ελληνική (...) ετέθη λόγω αμαθείας και κακοπιστίας εις την αυτήν κατηγορίαν με γλώσσες ασημάντου πολιτισμικής εμβλείας, ετερόφωτες και παράγωγες, ως επί το πλείστον'. Αυτό μας έλειπε, τώρα. Να πάμε στα περί 'ανωτερότητας' των γλωσσών για να καταλήξουμε σε άλλες... 'ανωτερότητες'.” (*Ελευθεροτυπία* 4-1-95, 8-9).

Ας προσεχθεί όμως πως οι λίγες αυτές αντιδράσεις έχουν, αναγκαστικά, ένα ιδιόρρυθμο πρότυπο αναφοράς: δεν απευθύνονται ευθέως στον αναγνώστη, στο «πλατύ κοινό», αλλά μάλλον στους εκφραστές των αντίθετων απόψεων, στην ελίτ και το «μικρό κοινό» της. Τα άρθρα και τα σχόλια μοιάζουν με **[116]** αντίλογο σ' έναν διάλογο που δεν έχει ανοίξει καν. Η χρονική υστέρηση είναι λοιπόν το προφανές μειονέκτημα της αντίδρασης σε μια κίνηση ηθικού πανικού. Και είναι ταυτοχρόνως και το σημαντικότερο πλεονέκτημά της: ο αντίλογος, καθώς εμφανίζεται τελευταίος, μοιάζει να “κλείνει” αυτός το ζήτημα.